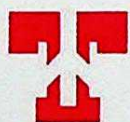

MinisterievanPropaganda.org

eens
zullen
ze ons
gelijk
geven

Tribunaal voor de Vrede

'Toen de atoombom de stad Hiroshima in een zwartgeblakerde woestijn veranderde, werd een oude ginkgo vlak bij de kern van de explosie met de grond gelijk gemaakt. De boom verkoolde, net als de boeddhistische tempel die de boom beschermd. Drie jaar later zag iemand een groene glans die uit de houtskool stak. Uit de dode stronk ontsproot een knop. De boom herleefde, opende zijn armen, bloeide. De overlevende van de massavernietiging is er nog. Opdat mensen zullen weten.'

Vrij naar Eduardo Galeano in: *La Insignia*, 14 oktober 2002

eens zullen ze ons **gelijk** geven

De juridische strijd
tegen kernwapens
in Nederland

Redactie: Meindert Stelling en Harry van Velsen
Met een voorwoord van Edy Korthals Altes

Uitgeverij THOTH Bussum
Tribunaal voor de Vrede, Amsterdam

Inhoud

Voorwoord 6

Edy Korthals Altes

1 Het atoomtijdperk: wapenwedloop en verzet 10
1945-1985

2 Het Tribunaal voor de Vrede 48
1982-1990

3 Verbiedt de kruisraketten 90
1983-1993

4 Het Tribunaal voor de Vrede 152
1990-2020

Geraadpleegde bronnen 252

Bestuursoverzichten 254

Illustratieverantwoording 255

Voorwoord

De lezer vindt in dit boek een indrukwekkende getuigenis van de jarenlange inzet van een groep volhardende mensen tegen het kernwapen. Het geeft een onthutsend verslag van een moeizame strijd tegen versteende opvattingen van de politiek en de rechterlijke macht, die zich slaafs en gehoorzaam opstellen ten aanzien van de kernvraag of de bereidheid om kernwapens te gebruiken niet al bij voorbaat in strijd is met het humanitair oorlogsrecht.

Eens zullen ze ons gelijk geven is in hoge mate actueel: het verschijnt ten tijde van het COVID-19 virus, dat in korte tijd onnoemelijk veel menselijk leed heeft veroorzaakt en de gehele wereld in een ongekende crisis heeft gestort. Plotseling is de extreme kwetsbaarheid van de wereld voor eenieder duidelijk geworden. Onmiskenbaar is de grote onderlinge afhankelijkheid tussen staten, die dwingt tot internationale samenwerking.

Deze crisis doet ons beseffen hoezeer onverwachte rampspoed om de hoek ligt en kan helpen de ogen te openen voor de grootste bedreiging van de mensheid: algehele vernietiging. Een dreiging die niet door de natuur veroorzaakt wordt, maar het gevolg is van onverantwoord menselijk handelen. Ten dele doordat het concept van vrede en veiligheid niet aangepast is aan de spectaculaire ontwikkeling van de wapentechnologie. Met name de onvoorstelbaar grote vernietigingskracht van het kernwapen en de waterstofbom dwingen tot een nieuw denken over oorlog en vrede. De coronacrisis stelt ons in staat in het nucleaire tijdperk tijdig tot inzicht te komen dat voor het overleven van de mensheid een nieuw concept van vrede en veiligheid vereist is.

Dit boek begint met een lezenswaardig overzicht van de naoorlogse ontwikkelingen op het gebied van de internationale veiligheid, en beschrijft met name de toenemende spanningen tussen de supermachten. Het tweede hoofdstuk geeft een boeiend overzicht van het ontstaan en verloop van het Tribunaal voor de Vrede. Ook de haperende samenwerking met onze bevriende zuiderburen komt hierin aan de orde. Hoofdstuk 3 gaat in op de strijd tegen de plaatsing van de kruisraketten in Nederland. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de strijd met de rechterlijke macht over de rechtmatigheid van de inzet van kernwapens.

Pervertering van het recht

De rechter verwierp tot in hoogste instantie het beroep van eisers op de onrechtmatigheid van gebruik en plaatsing van kernwapens en stelde hen in het ongelijk, onder meer met het argument dat de kans op de inzet van kernwapens – na de Koude Oorlog – uiterst gering was. Dit is een grove miskenning van de realiteit: de wereld liep toen al onaanvaardbare risico's door de combinatie van de immense vernietigingskracht en de toegenomen problemen rond de beheersbaarheid. Wisten de rechters wel op welke planeet zij leven?

Door voorstanders van nucleaire afschrikking wordt gesteld dat kernwapens niet bestemd zijn voor inzet, maar een effectief middel zijn ter voorkoming van grootschalige militaire conflicten. Dit gaat echter voorbij aan het feit dat kernwapenstaten wapensystemen in stand houden en ontwikkelen met een *voorgeprogrammeerde* doelbewuste vernietiging, niet alleen van militaire installaties, maar ook van steden of hele regio's. De wereld is in de afgelopen decennia verschillende malen ternauwernood ontkomen aan een nucleaire ramp. De beheersbaarheid van het kolossale vernietigingspotentieel staat onder druk. Gezien de sterk toegenomen complexiteit van de zogenaamde *command, control and communication*-systemen is het een gevaarlijke illusie te denken dat menselijk en technologisch falen zou zijn uitgesloten. Veelzeggend is ook dat in het rapport van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) van januari 2019 de groeiende bezorgdheid over de beheersbaarheid van het vernietigingspotentieel naar voren komt. Dit rapport kwam tot stand onder het voorzitterschap van Jaap de Hoop Scheffer, de vroegere secretaris-generaal van de NAVO. Ook oud-minister van Defensie Joris Voorhoeve werkte hieraan mee. De grote bezorgdheid over de risico's van kernwapens bracht zelfs invloedrijke en deskundige politici zoals George Shultz, Henry Kissinger, Sam Nunn en William Perry ertoe stappen voor te stellen om tot afschaffing van het kernwapen te komen.

Het afschrikkingconcept heeft zichzelf overleefd. In het nucleaire tijdperk bestaan er geen rationele oorlogsdoeleinden meer, zoals de onlangs overleden fysicus Freeman Dyson in een van zijn boeken opmerkte. Kernwapens zijn zo gezien het toppunt van irrationaliteit: 'This is sheer folly!' De tijd van de rechtvaardige oorlog is voorbij, door de ontwikkeling van vernietigingsmiddelen die het voortbestaan van de mensheid bedreigen. De moderne wapentechnologie kent geen grenzen tussen burgers en militairen.

Toch wordt nog steeds niet beseft dat meer kernwapens niet leiden tot

een grotere veiligheid, maar een grotere onveiligheid. De nu ingezette intensivering van de kernwapenwedloop, die opnieuw is losgebarsten, is dan ook absurd en volstrekt onverantwoord. De 1.000 miljard dollar die daarvoor de komende tien jaar is uitgetrokken, is dringend nodig voor de leniging van de menselijke nood, zeker in een tijd waarin de economische impact van de coronacrisis enorme bedragen vereist. Dit zou tevens een belangrijke bijdrage leveren aan de ombuiging van de wapenwedloop.

Noodzaak nieuw denken in het nucleaire tijdperk

Na het einde van de Koude Oorlog is de belangstelling voor het kernwapen weggezaakt. Ten onrechte, want onze wereld is bezig met de grootste wapenwedloop uit de geschiedenis. Wanneer die niet tijdig wordt omgebogen koersen we af op zelfvernietiging.

Veiligheid kan daarom voortaan alleen maar verzekerd worden wanneer landen zich niet bedreigd voelen: 'Ik ben pas veilig als jij je niet door mij bedreigd voelt.' Voor het overleven van de mensheid geldt niet langer: 'als je vrede wilt, bereid je dan voor op oorlog', maar 'wie vrede wil moet zich daadwerkelijk voorbereiden op vrede'.

De Internationale Campagne tot Afschaffing van Kernwapens (ICAN), opgericht in 2007, heeft voortreffelijk werk gedaan bij de voorbereiding van het internationale verdrag tegen kernwapens. De Nobelprijs voor de Vrede die ICAN in 2017 heeft gekregen is aan onszelf om waar te maken. Het is cruciaal dat dit verzet tegen het kernwapen met kracht wordt voortgezet!

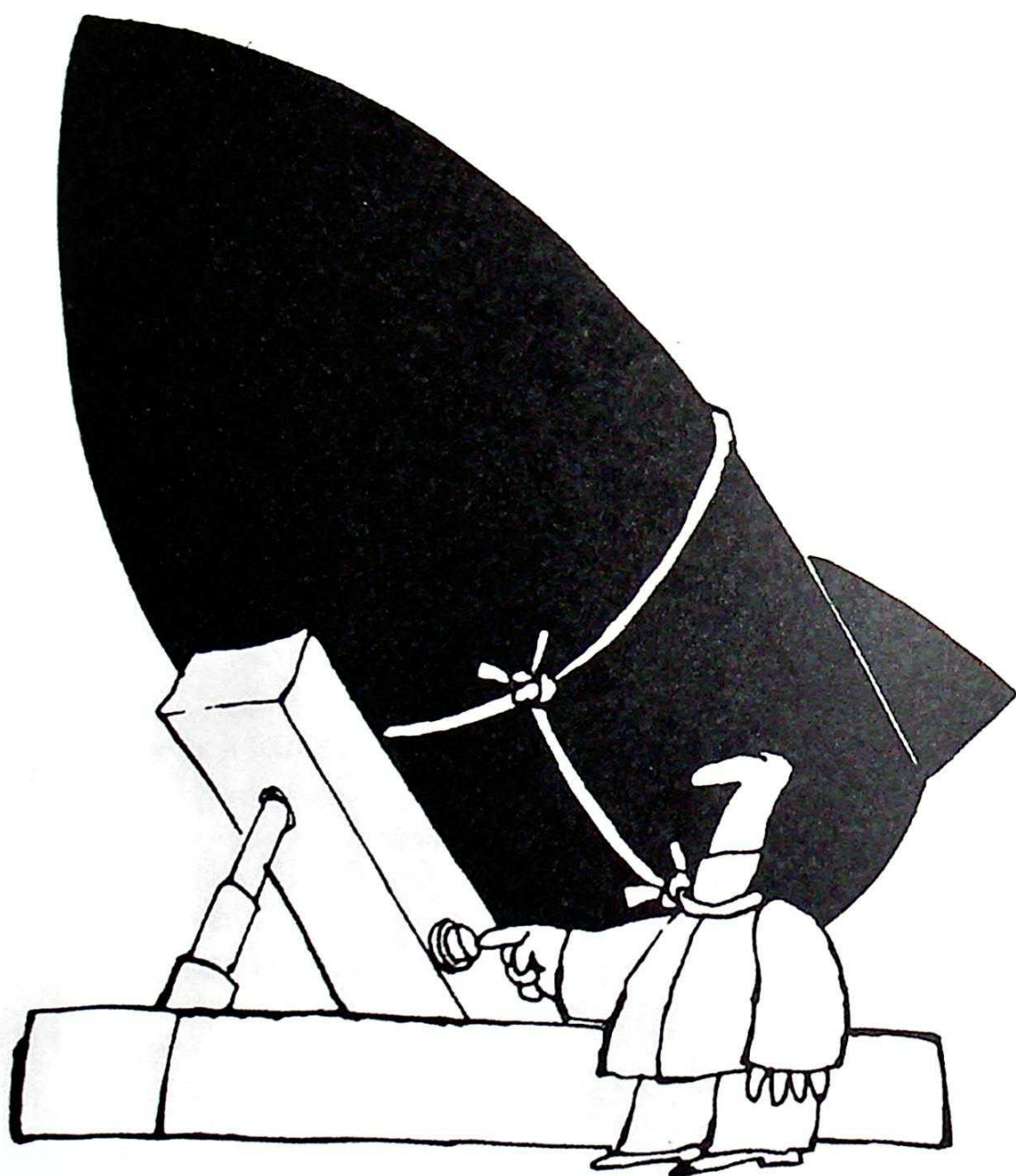
Van des te groter belang is het dat in een land dat zich beroept op de ideeën van rechtsgeleerde en schrijver Hugo de Groot – die de basis vormen voor het moderne volkerenrecht – de rechterlijke macht waakt tegen iedere potentiële aantasting van het meest fundamentele mensenrecht: het recht op leven. Daar kunnen zij zich nimmer aan onttrekken. Rechters moeten inderdaad niet op de bank van politici gaan zitten en politici moeten nimmer op de bank van rechters gaan zitten. Was er bij de verwerping van het beroep door de rechters geen sprake van perversie van het recht? Tegen de achtergrond van de versteende houding van de rechters en de diepe bezorgdheid over de finale bedreiging, kan ik begrip opbrengen voor de felle uitbarsting en verontwaardiging van Meindert Stelling en allen met wie hij samenwerkte. Mensen die zich scherp bewust zijn van de grote gevaren die de mensheid bedreigen.

Tot slot

Ondanks het feit dat het gestelde doel niet werd bereikt, kan niet gesproken worden van een zinloze strijd. In juridisch opzicht werd immers baanbrekend werk verzet. De inzet van de mannen en vrouwen die in dit boek naar voren komen, verdient dan ook alle respect en grote dankbaarheid; zij waren de pioniers voor een kernwapenvrije wereld. Deze strijd moet worden voortgezet. De fakkel dient te worden doorgegeven aan een nieuwe generatie. Brede maatschappelijke steun is daarvoor onmisbaar. Dit vraagt initiatieven gericht op massale publieke bewustwording, samen met andere organisaties op het gebied van vrede en veiligheid.

Edy Korthals Altes

Edy Korthals Altes (1924) werkte van 1951 tot 1986 in de diplomatieke dienst van Nederland, onder meer als plaatsvervangend permanent vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschap in Brussel en als ambassadeur in Warschau en Madrid. In 1986 trad hij terug als diplomaat in verband met zijn publieke stellingname tegen de wapenwedloop: 'Mij gaat het vooral om een kentering van de wapenwedloop. Voortzetting daarvan zal onherroepelijk leiden tot vernietiging, niet alleen van onze civilisatie, maar van een groot deel van de mensheid. Je kunt niet op vrede aansturen door voor meer bewapening te kiezen.' Na zijn terugtreden als ambassadeur vervulde hij verschillende functies in nationale en internationale organisaties op het gebied van vrede en veiligheid en interreligieuze samenwerking. Momenteel is hij Fellow of the World Academy of Art and Science, een internationale niet-gouvernementele wetenschappelijke organisatie met een wereldwijd netwerk van meer dan zevenhonderd individuele fellows uit meer dan tachtig landen. Hij schreef o.a. de autobiografie *Van havik tot vredesduif – Diplomaat tijdens de Koude Oorlog*, 2017.

1 HET ATOOMTIJDPERK: WAPENWEDLOOP EN VERZET 1945-1985

Inleiding

In de nacht van 9 op 10 maart 1945 werd Tokio door circa driehonderd B-29-bommenwerpers gebombardeerd, tot dan toe het grootste bombardement ooit. In die nacht vielen circa 100.000 doden. Dit aantal was voor keizer Hirohito evenwel geen reden om de oorlog te stoppen. Hij dacht dat het de Amerikanen niet zou lukken een volgende keer weer een verrassingsaanval op slechts 1.500 meter hoogte uit te voeren. De Japanse luchtafweer zou de Amerikaanse vliegtuigen bij een nieuw bombardement wel massaal uit de lucht weten te schieten.

Op 6 augustus 1945 werd Hiroshima gebombardeerd; op 9 augustus Nagasaki. Met één enkel vliegtuig en één atoombom per aanval vielen respectievelijk 78.000 en 39.000 doden en door de radioactieve straling kwamen daar later nog vele slachtoffers bij. Nu oordeelde keizer Hirohito wel dat Japan de strijd moest staken. Op 16 augustus 1945 gaf het land zich over.

Het gebruik van dit nieuwe wapen maakte op gruwelijke wijze duidelijk dat de mensheid in een nieuwe fase van oorlogsvoering was terechtgekomen. Kernwapens zijn in feite zo gemakkelijk te maken en zo effectief, dat gebruik in een volgende (wereld)oorlog een veelvoud aan slachtoffers zal opleveren van het aantal kernbomdoden in Japan in 1945. De vredesbewegingen in vele landen zagen het gevaar van deze nieuwe technologie voor massavernietiging. Vele acties werden ondernomen om de verschrikkelijke en inhumane kernwapenwedloop aan banden te leggen. Ook in Nederland toonde de vredesbeweging zich zeer actief.

Koude Oorlog

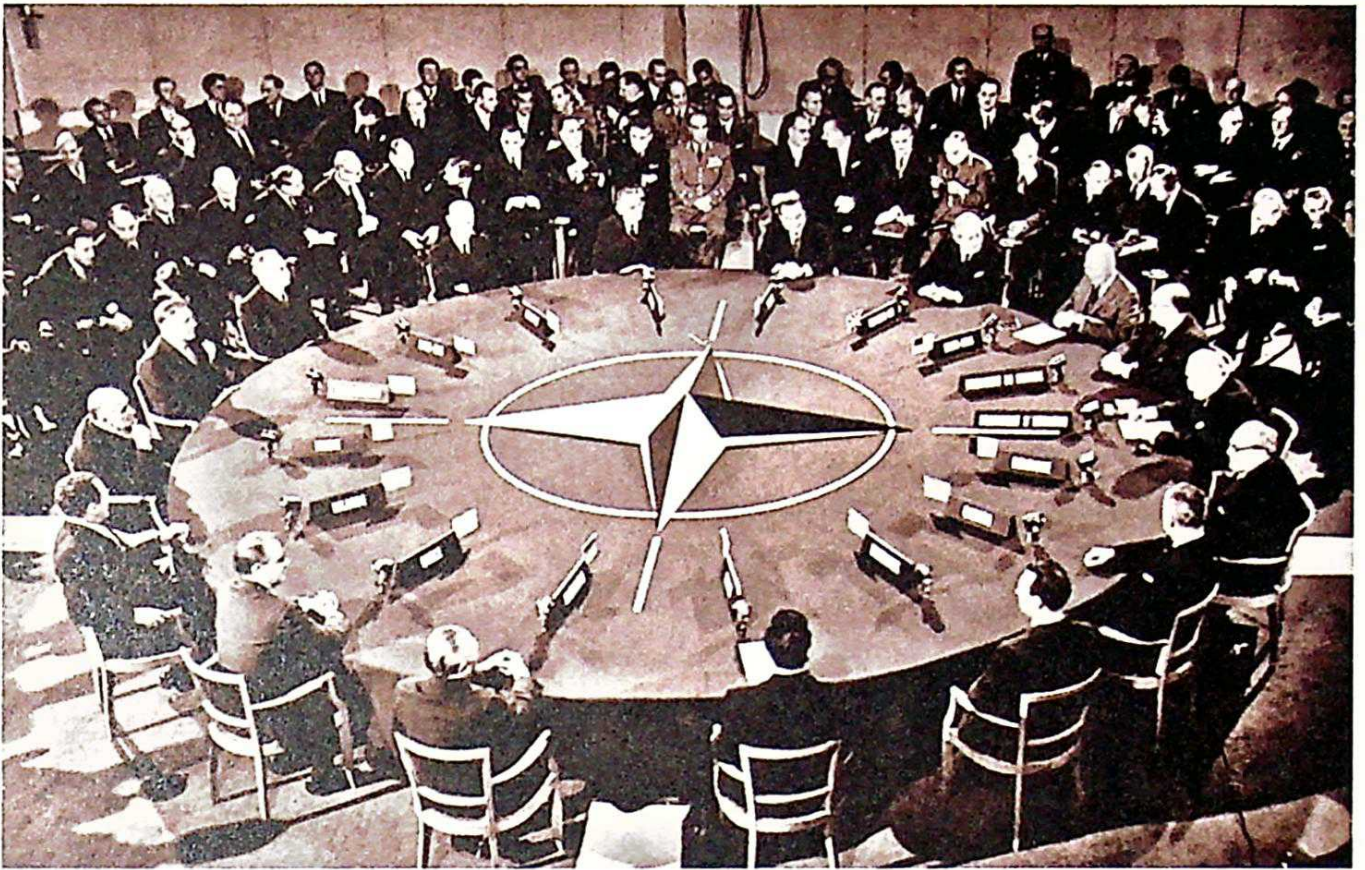
George Orwell introduceerde het begrip 'Cold War' in zijn essay 'You and the Atomic Bomb', gepubliceerd in het tijdschrift *Tribune* op 19 oktober 1945. Orwell speculeerde over de gevolgen van het atoomtijdperk dat drie maanden eerder was begonnen, toen op 16 juli 1945 de eerste atoombomtest (codenaam *Trinity*) plaatsvond in New Mexico, Verenigde Staten,

Tokio na de bomaanval in maart 1945 met circa 100.000 doden.

als voorbereiding op de massavernietiging op 6 augustus van Hiroshima (codenaam *Little Boy*) en op 9 augustus van Nagasaki (codenaam *Fat Boy*). In zijn essay beschouwde Orwell de sociale en politieke implicaties van een staat die tegelijk onoverwinnelijk was en in permanente staat van 'koude oorlog'.

De Tweede Wereldoorlog eindigde in Europa op 8 mei 1945. De geallieerde militaire samenwerking in de strijd tegen Duitsland was ongemakkelijk geweest, gespannen en gekenmerkt door onderling wantrouwen. Duitsland en de hoofdstad Berlijn werden door de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Sovjet-Unie opgedeeld in vier zones, waarvan de oostelijke zone werd toegewezen aan de Sovjet-Unie. Op de Conferentie van Jalta (4-11 mei, 1945) kwamen de vier landen overeen dat in de Oost-Europese landen, die door de Sovjet-Unie (Unie van Socialistische Sovjetrepublieken, 1922-1991) waren bevrijd, vrije verkiezingen zouden worden gehouden. De verkiezingen werden door de Sovjet-Unie en nationale communistische partijen op grote schaal gemanipuleerd. Ook had de Sovjet-Unie in zijn zone in Duitsland nog grote aantallen militaire eenheden gelegerd,

Oprichting van de NAVO, Washington, 4 april 1949.

terwijl de westelijke geallieerden hun eenheden intussen massaal hadden gerepatriëerd.

Om militair tegenwicht te kunnen bieden en de Sovjet-Unie van expansie richting het westen te weerhouden, richtten op 4 april 1949 tien Europese landen, waaronder Nederland, de Verenigde Staten en Canada, de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) op. Deze doelstelling werd vastgelegd in de preambulaire overwegingen van het NAVO-verdrag dat toen gesloten werd: 'De partijen bij dit verdrag bevestigen hun vertrouwen in de doelstellingen en beginselen van het Handvest van de Verenigde Naties en hun wens om in vrede te leven met alle volkeren en alle regeringen. Ze zijn vastbesloten om de vrijheid, het gemeenschappelijke erfgoed en de beschaving van hun volkeren te beschermen, gebaseerd op de principes van democratie, individuele vrijheid en de rechtsstaat. Ze streven naar het bevorderen van stabiliteit en welzijn in het Noord-Atlantische gebied. Ze zijn vastbesloten hun inspanningen te bundelen voor collectieve verdediging en voor het behoud van vrede en veiligheid.' Artikel 5 vormt de kern van het verdrag, met als eerste volzin: 'De partijen komen overeen dat een gewapende

aanval tegen een of meer van hen in Europa of Noord-Amerika als een aanval tegen hen allen zal worden beschouwd.' De bondgenoten gingen er vanuit dat de NAVO op het gebied van conventionele middelen (infanterie, tanks en artillerie) veruit inferieur was aan de Sovjet-Unie en zijn Oost-Europese satellietstaten. Deze aanname, samen met de voorsprong van de Verenigde Staten op het gebied van kernwapens, leidde tot een belangrijke rol van kernwapens in de strategie van defensie en afschrikking. Aangenomen werd dat het de Sovjet-Unie nog jaren zou kosten om zelf een kernwapen te ontwikkelen. De Sovjet-Unie testte echter op 29 augustus 1949, boven de steppen van Kazachstan, met operatie 'Eerste bliksem' of 'Stalins raketmotor' zijn eerste atoombom.

Ontwikkeling van kernwapens

Na het afwerpen van de twee atoombommen in 1945 op Japan breidde de Verenigde Staten zijn voorraad uit tot, in 1948, vijftig kernwapens. De ontwikkeling van kernwapens richtte zich op het perfectioneren van de kernsplitsing, verbeteringen van ballistiek en betrouwbaarheid en het ontwerp van kleinere, lichtere versies. De eerste kernwapentest in 1949 door de Sovjet-Unie en het uitbreken van de Koreaanse Oorlog in 1950 leidden tot vergroting en diversiteit van het kernwapenarsenaal van de Verenigde Staten.

President Truman gaf bevel tot de ontwikkeling van een nieuw soort kernwapen. Berustten de tot dan ontwikkelde kernwapens op het principe van kernsplitsing, nu werd een kernfusiewapen ontwikkeld, de waterstofbom, naar zijn chemisch symbool de H-bom genoemd. Dit kernwapen was vele malen krachtiger dan het kernwapen gebaseerd op kernsplitsing. Het eerste kernwapen van dit type werd op 1 november 1952 in de Stille Oceaan tot ontploffing gebracht, met een kracht groter dan alle bommen gezamenlijk die in de Tweede Wereldoorlog waren afgeworpen. De Sovjet-Unie ontwikkelde een eigen waterstofbom, die op 30 oktober 1961 op Nova Zembla onder de naam 'Tsar Bomba' tot ontploffing werd gebracht. Met een kracht van 50 megaton werd dit de krachtigste door mensen veroorzaakte explosie ooit.

De eerste kernwapens waren vrijeval-bommen, die vanuit vliegtuigen moesten worden afgeworpen. De ontwikkeling van kleinere, lichtere kernwapens maakte een inzet met andere middelen mogelijk. Zo werden nucleaire artilleriegranaten en landmijnen ontwikkeld en dieptebommen voor de bestrijding van onderzeeboten. De belangrijkste toepassing van het kernwapen zou de raketkop zijn. Raketten waren in de Tweede Wereldoorlog succesvol ingezet door Duitsland. De Verenigde Staten en

De Tsar Bomba (bijnaam van de AN602), een waterstofbom die tot ontploffing werd gebracht door de Sovjet-Unie, 30 oktober 1961.

de Sovjet-Unie lijfden direct na de oorlog Duitse rakettechnici in voor eigen projecten.

De rakettechnologie zou een hoge vlucht nemen en in belangrijke mate bijdragen aan het kernwapenevenwicht tussen West en Oost. Dat evenwicht zou de oorlogsvoorkomende werking waarborgen die uitging van de strategie van de *Mutual Assured Destruction* (MAD), de wederzijdse verzekerde vernietiging, die het resultaat zou zijn van inzet van kernwapens door zowel de aanvaller als de verdediger.

NAVO-kernwapens in Europa

Om de conventionele wapenovermacht van de Sovjet-Unie het hoofd te bieden, besloot de NAVO in 1952 haar troepenmacht sterk uit te breiden. President Dwight Eisenhower van de Verenigde Staten wilde echter beduidend minder geld uitgeven aan defensie en zocht naar alternatieven, wat leidde tot een grotere rol voor kernwapens, die met hun grote vernietigingskracht als goedkoop alternatief voor conventionele wapens werden gezien. De landmacht van de Verenigde Staten werd sterk ingekrompen en de luchtmacht versterkt. Kernwapensuperioriteit werd hiermee een noodzaak. De nieuwe defensiepolitiek werd een financieel succes en een voorbeeld dat tot navolging zou leiden.

De NAVO besloot in 1954 in te zetten op kernwapens met een nieuwe

strategie: 'Superioriteit in kernwapens en deze inzetten zal de belangrijkste factor zijn in een grootschalige oorlog in de nabije toekomst' (vastgelegd in Document MC 48). Om het tekort aan conventionele troepen te compenseren werd prioriteit gegeven aan strategische luchtmacht. In 1956 zette de NAVO opnieuw een belangrijke stap, nu op het gebied van tactische kernwapens. De Verenigde Staten kwam met de Europese NAVO-lidstaten België, Griekenland, Italië, Nederland, Turkije en Duitsland overeen dat de Verenigde Staten tactische kernwapens ter beschikking zou stellen in geval van oorlog. De zes Europese landen zouden de hiervoor benodigde wapensystemen aanschaffen en gespecialiseerde militaire eenheden oprichten of aanwijzen. Met de classificatie *dual key* bleven de kernwapens in beheer van de Verenigde Staten, terwijl de Europese bondgenoten voor lanceermogelijkheden zouden zorgdragen, mocht de Verenigde Staten de kernwapens willen inzetten.

Het kabinet-Drees stemde hiermee in. Drees was een zuinige man en wilde eerder minder dan meer geld uitgeven aan defensie. Met tactische kernwapens konden defensie-uitgaven binnen de perken worden gehouden.

Atoomtaken voor Nederland

Nederland kreeg zes atoomtaken met de daarbij behorende lanceer- en vervoersvoorzieningen als Nike-Hercules raketten, Lance-raketten, Orion dieptebommen, atoommijnen, nucleaire artillerie en F-16 vliegtuigen. Om de plaatsing van kernwapens in Nederland te regelen sloot Nederland in 1959 verdragen met de Verenigde Staten. Kernwapens werden opgeslagen in Darp (Drenthe) en 't Harde (Gelderland) voor nucleaire landmachttaken en op Vliegbasis Volkel (Noord-Brabant) voor nucleaire luchtmachttaken.

Het besluit van het kabinet-Drees om atoomtaken te accepteren leidde aanvankelijk niet tot een openlijke discussie in de Tweede Kamer. De parlementariërs in de Tweede Kamer en Eerste Kamer die zitting hadden in de Staatscommissie voor Defensiezaken, werden in 1959 op grote lijnen door de minister van Defensie op de hoogte gesteld. Parlementariërs van de Communistische Partij Nederland (CPN) werden geweerd uit deze commissie vanwege hun banden met de Sovjet-Unie. Via berichten in dagbladen kwam CPN-fractievoorzitter Marcus Bakker erachter dat er kernwapens in Nederland waren geplaatst. Een woordvoerder van het ministerie van Defensie bevestigde dit naar aanleiding van het krantenbericht dat een commissie van het

Pacifisten protesteren tegen de opslag van kernwapens in de bossen bij het Drentse dorp Darp, 1977.

Amerikaanse Congres nucleaire opslagplaatsen in Nederland kwam controleren. Bakker vroeg een interpellatie aan, maar werd niet veel wijzer. Ook een latere interpellatie leverde niets op, de Tweede Kamer deed er het zwijgen toe.

NAVO en Warschaupact

In 1949 werden de Amerikaanse, Britse en Franse zones in Duitsland samengevoegd en de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) opgericht. De Bondsrepubliek werd op 6 mei 1955 lid van de NAVO. Als reactie richtten

op 14 mei 1955 de Sovjet-Unie, Albanië, Bulgarije, Roemenië, Oost-Duitsland, Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije het Warschaupact op. De NAVO gaf in 1957 haar goedkeuring aan de strategie van *massive retaliation*, met de gedachte dat de Sovjet-Unie niet tot een aanval zou overgaan omdat het Westen deze zou beantwoorden met een massale vergelding. Kernwapens dienden ter afschrikking en zolang beide partijen de overtuiging hadden dat de inzet van kernwapens tot wederzijdse totale vernietiging zou leiden, zou geen van de partijen kernwapens inzetten.

In 1957 lanceerde de Sovjet-Unie de eerste satelliet in de ruimte, de Spoetnik. Dit veroorzaakte een schok bij de Verenigde Staten. Wie een satelliet de ruimte in kon sturen, kon ook een raket naar de andere kant van de wereld lanceren. Ook op het gebied van aantallen raketten startte nu een wedloop. Sovjet-partijleider Nikita Chroesjtsjov dreigde bij herhaling openlijk met strategische kernwapens en specificeerde zelfs hoeveel er nodig waren om steden in de Verenigde Staten en Europa te vernietigen.

De zaak Shimoda

In april 1955 begon voor de arrondissementsrechtbank in Tokio, Japan, een uniek proces dat bekend werd als 'de zaak Shimoda' (Ryuichi Shimoda en anderen tegen de Staat), naar een van de vijf eisers die de Japanse staat dagvaardden om erkenning en schadevergoeding te krijgen als slachtoffer van de atoombomaanvallen op Hiroshima en Nagasaki. Initiator van het proces was advocaat Shoichi Okamoto, die het proces aanvankelijk in de Verenigde Staten wilde voeren tegen de Amerikaanse overheid, maar hiervan afzag vanwege de hoge kosten. Er was nog een belemmering voor een proces tegen de Verenigde Staten. Met het Japans-Amerikaanse Vredesverdrag van 1951 hadden de Japanners afgezien van de mogelijkheid om claims bij de Verenigde Staten en de overige geallieerde staten in te dienen. De zaak werd daarom tegen Japan gevoerd.

De eisers stelden de Japanse regering aansprakelijk voor hun schade, omdat Japan bij het sluiten van de vrede (Verdrag van San Francisco, 1951) afstand had gedaan van alle afspraken van zijn burgers tegenover de geallieerden over oorlogvoering, terwijl het gebruik van atoombommen volkenrechtelijk onrechtmatig was. De eisers beriepen zich hierbij onder meer op het Landoorlogreglement (1907), dat onder andere het verbod inhield van gebruik van gif of vergiftigde wapens, van wapens die onnodig lijden veroorzaken, en van het bombarderen van onverdedigde steden en dorpen; het Gasprotocol (1925), dat het gebruik van strijdgassen en van alle overeenkomstige vloeistoffen, vaste

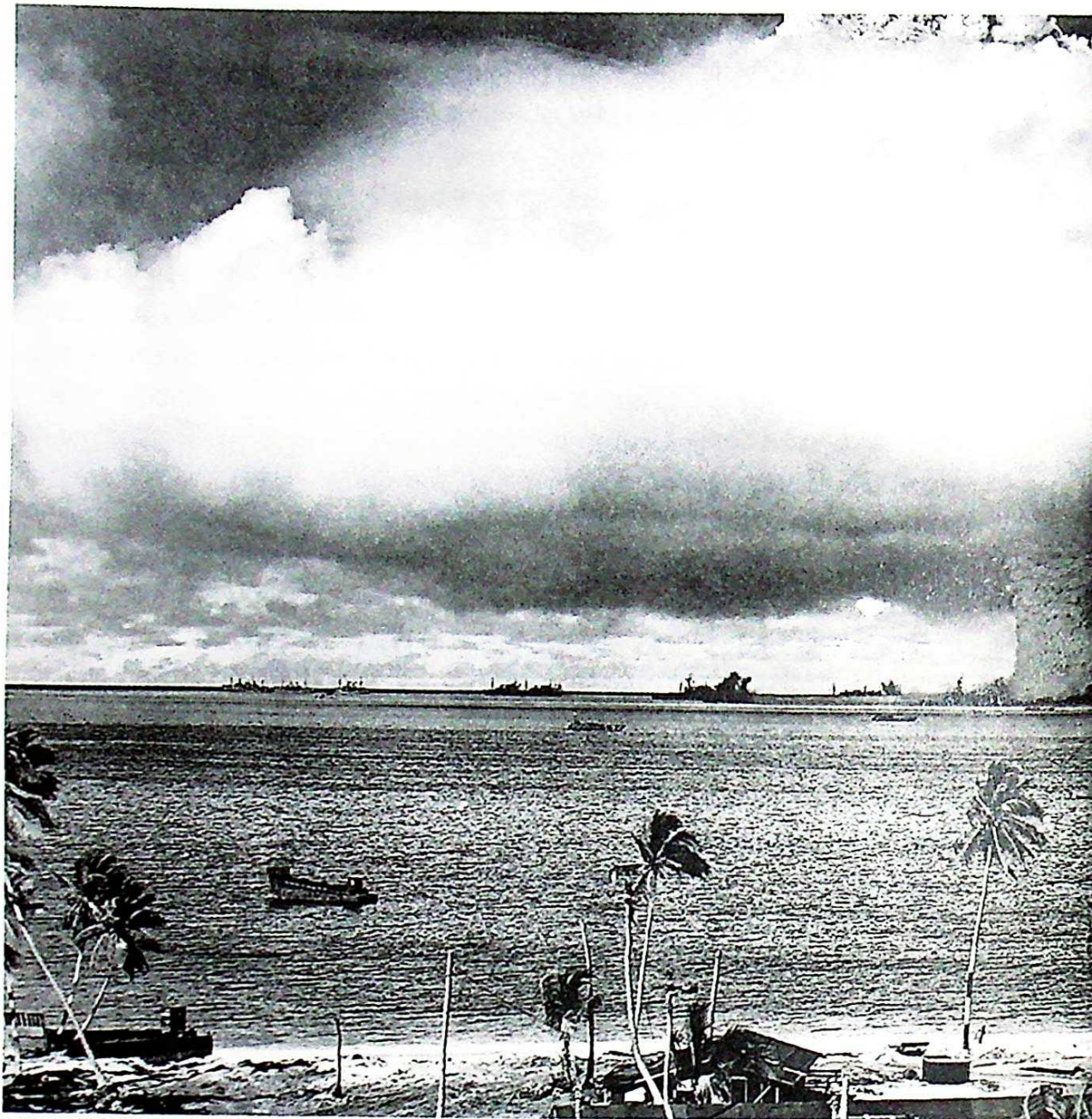
stoffen of procedés verbod; en het Ontwerpverdrag inzake de lucht-oorlog (1923), dat overeenkomstig het gewoonterecht luchtaanvallen beperkte tot militaire doelwitten en verbod terreuraanvallen op de burgerbevolking uit te voeren. Ook wezen zij op de volkenrechtelijke beginselen dat indiscriminatoir geweld niet is toegestaan en dat geen oorlogsgeweld mag worden gebruikt waardoor onnodig lijden wordt teweeggebracht.

Namens de staat betoogde de verdediging dat het aantal slachtoffers veel minder was dan de eisers stelden en dat het gebruik van kernwapens niet uitdrukkelijk werd verboden door het geldend internationaal recht. De staat beschouwde daarom de eis tot schadevergoeding als ongefundeerd. Het basisargument van de staat was dat ze als verslagen natie geen recht had door de overwinnaar begane misdrijven aan de kaak te stellen. Haar bevolking moest dit accepteren, ongeacht de ondervonden schade.

Op 7 december 1963 werd uitspraak gedaan. De rechtbank oordeelde dat de atoombombardementen op Hiroshima en Nagasaki een duidelijke schending waren van het internationaal oorlogsrecht, omdat het ging om indiscriminatoire bombardementen op onverdedigde steden. De erkenning dat de eisers het slachtoffer waren van misdadig oorlogsgeweld, hield echter niet in dat zij ook recht hadden op een schadevergoeding van de Japanse overheid. De rechtbank was van mening dat individuele personen geen rechten konden ontlenen aan schendingen van het oorlogsrecht.

Vroeg verzet

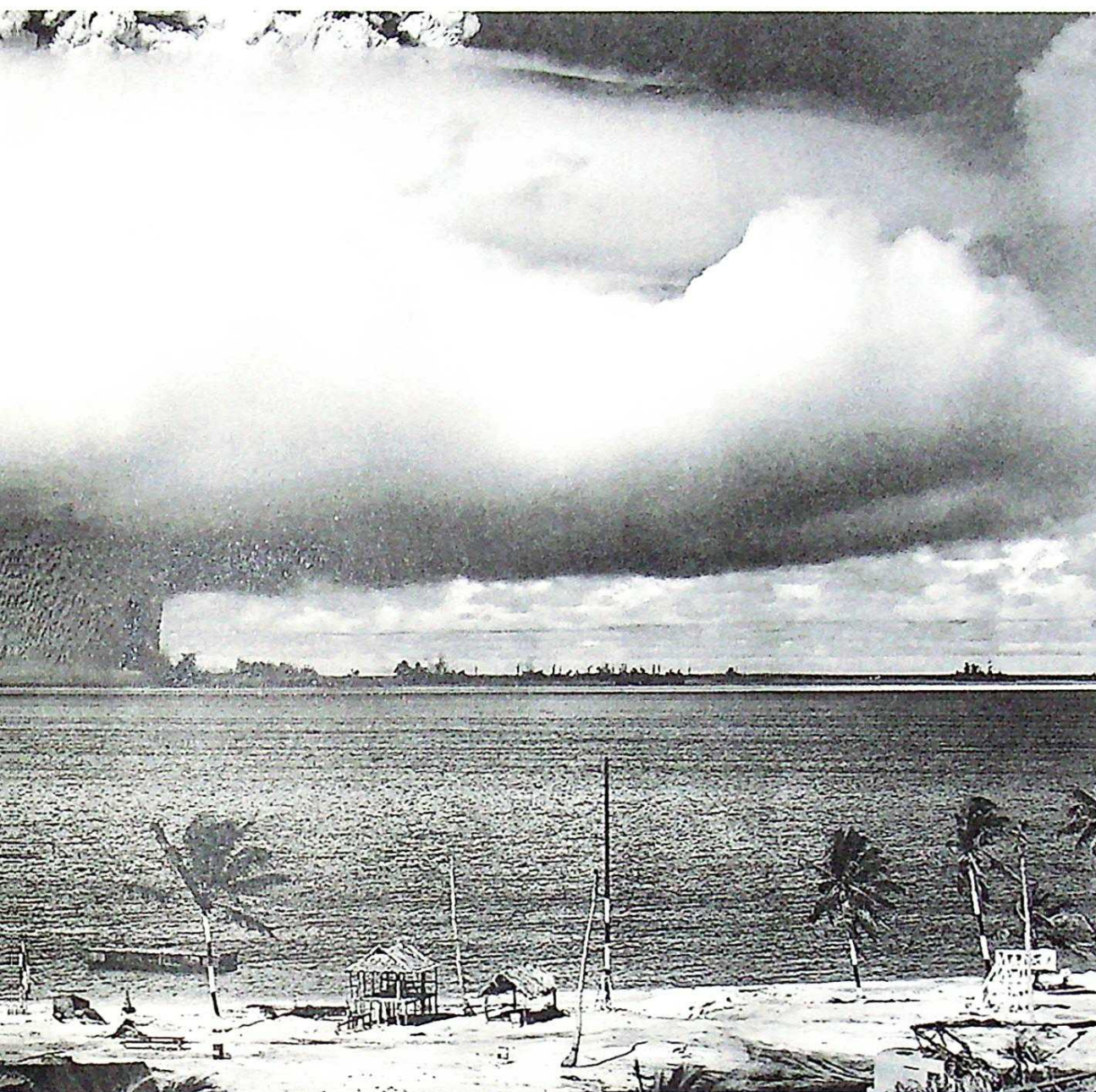
De Verenigde Staten werd in 1939 door natuurkundige Albert Einstein gewaarschuwd dat nazi-Duitsland bezig was met de ontwikkeling van een kernwapen. Uit vrees dat Duitsland eerder een atoombom zou hebben dan de Verenigde Staten werd in 1941 door de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Canada het wetenschappelijk Manhattan-project opgezet op een industrieterrein van 1.730 vierkante kilometer. Daar werden duizenden wetenschappers bijeengebracht om te werken aan de ontwikkeling van een atoombom. Of de atoombom zou werken wist niemand zeker. In juli 1945 zou de atoombom worden getest. De test (codenaam *Trinity*) zou plaatsvinden in een afgelegen gebied op zo'n 350 kilometer van Los Alamos, New Mexico. Intussen werd nog voor de test was uitgevoerd een tweede bom naar de Stille Oceaan vervoerd, ter voorbereiding op een aanval op Japan. De test vond plaats om exact half zes in de ochtend, op 16 juli 1945. De bom creëerde een krater van

Waterstofbom op het atol Bikini op 1 maart 1954.

ruim 7 meter diep met een diameter van ruim 360 meter. De euforie was groot. Na de succesvolle test werden de overige atoombommen in gereedheid gebracht voor een aanval op Japan.

Al tijdens het project wezen Manhattan-wetenschappers erop dat het inzetten van een dergelijke bom in een bevolkt gebied immoreel was. Er ging een petitie rond in de laboratoria over de morele bezwaren van de creatie van deze bom. Een aantal wetenschappers sprak zich openlijk uit tegen de atoombom nadat ze de schokkende gevolgen van de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki hadden gezien. Een pleidooi

voor internationale regelgeving omtrent kernenergie en het tegengaan van de wapenwedloop met de Sovjet-Unie bleek tevergeefs.

Op basis van hun overtuiging dat wetenschappers en technici de morele verplichting hebben te waarborgen dat de resultaten van hun werkzaamheden ten goede van de mensheid zullen worden aangewend, richtten de betrokken wetenschappers eind 1945 de Federation of Atomic Scientists op, in januari 1946 hernoemd tot Federation of American Scientist (FAS). Zij mengden zich in de politieke besluitvorming inzake een wettelijke regeling betreffende controle op de ontwikkeling

van atoomenergie en de geheimhouding van nucleair onderzoek. Daarbij wezen zij op de schadelijke effecten van geheimhouding op het internationaal vertrouwen en de wetenschappelijke ontwikkeling; een internationale wapenwedloop zou moeten worden voorkomen. Verder zetten zij zich in voor de publieksvoorlichting over de beloften en gevaren van atoomenergie. Andere organisaties als Fellowship of Reconciliation, War Resisters League en Women's International League for Peace and Freedom publiceerden ook over de gevaren van kernwapens.

Met de toename van spanningen tussen West en Oost en de anti-communistische stemming in de Verenigde Staten verloor de antikernwapenbeweging veel van haar steun, tot in 1954 een tweede golf van protest volgde. De aanleiding was de test van een waterstofbom op het atol Bikini op 1 maart 1954. In 1955 deed Albert Einstein samen met de Britse filosoof en Nobelprijswinnaar voor literatuur Bertrand Russell een beroep op de leiders van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de kernwapenwedloop te stoppen. In 1957 belegden bezorgde wetenschappers een serie van conferenties in de Canadese stad Pugwash, waar wetenschappers uit West en Oost discussieerden over wapencontrole en wapenvermindering. Ook vrouwen- en studentengroepen speelden nu een grote rol. Met het Kernstopverdrag (1963) – geen kernwapenproeven meer bovengronds, maar wel ondergronds – en het Non-proliferatieverdrag (1970) – tegengaan van verspreiding van kernwapens buiten de kernwapenstaten Verenigde Staten, Sovjet-Unie, Verenigd Koninkrijk, Volksrepubliek China en Frankrijk – leek de antikernwapenbeweging minder aan zet.

In het Verenigd Koninkrijk werd in 1958 de Campaign for Nuclear Disarmament (CND) opgericht die, met Bertrand Russell als president, pleitte voor het eenzijdig afzien van kernwapens door het Verenigd Koninkrijk, internationale kernontwapening en strengere internationale kernwapenbeheersing. De CND verwierf grote publieke aandacht en werd gesteund door wetenschappers, religieuze leiders, journalisten, academici, schrijvers, acteurs en musici. Pasen 1958 sloot de CND zich aan bij de vierdaagse mars van Londen naar het Atomic Weapons Research Establishment in Aldermaston, georganiseerd door de pacifistische beweging Direct Action Committee against Nuclear War. De jaren erna nam de CND het voortouw en keerde met Aldermaston als startpunt de volgorde van de mars om. Een toenemend aantal mensen liep mee, in 1961 en 1962 zo'n 150.000 deelnemers, met het 'Ban-de-Bomteken' als internationaal symbool van de strijd tegen kernwapens.

Eerste Alderston-mars in 1958 in Londen, 1958.

Logo van de CND, in 1958 ontworpen door Gerald Holtom. Het logo is mede gebaseerd op het vlaggenalfabet voor N(uclear) D(isarmament).

Russell verliet de CND en organiseerde in 1966, samen met onder anderen de Franse filosoof Jean-Paul Sartre, het International War Crimes Tribunal. Dit tribunaal deed onderzoek naar de politieke en militaire inzet van de Verenigde Staten in Vietnam. Het tribunaal, met een jury van deskundigen die getuigen hoorde en aan de hand daarvan tot een oordeel kwam, zou het voorbeeld zijn voor latere, soortgelijke tribunalen.

Ook in West-Duitsland kwam het tot protesten tegen kernbewapening. In 1957, toen duidelijk werd dat de Bundeswehr (Duitse krijgsmacht) met tactische NAVO-kernwapens zou worden uitgerust, spraken achttien kernwapendeskundigen zich hier tegen uit. Op initiatief van de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), de Deutscher Gewerkschaftsbund (DGB) en kerkelijke groeperingen werd in 1957 de beweging Kampf dem Atomtod opgericht, die een serie massademonstraties tegen kernbewapening organiseerde. Vanaf 1960 werd jaarlijks, net als in Groot-Brittannië, een paasmars gehouden.

Kernwapenverzet in Nederland

In Nederland was het kernwapenverzet in de jaren 1950-1960 bescheiden. Dat heeft mogelijk te maken met de geringe (openlijke) aandacht in parlement en pers, maar ook met de politieke oriëntatie van hen die al vroeg tegen kernwapens protesteerden, de communisten. Beschouwd als *fellow travellers* van de Sovjet-Unie werden communisten door een groot deel van de Nederlandse bevolking gewantrouwd. Het feit dat communisten alleen tegen kernwapens van de Verenigde Staten bezwaar maakten en niet tegen die van de Sovjet-Unie, maar deze juist goedpraatten, maakte hun protesten verdacht.

De eerste protestacties richtten zich tegen de plaatsing van kernwapens op Vliegbasis Volkel. Basis voor deze plaatsing was de 'Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika tot samenwerking op het gebied van het gebruik van atoomenergie voor de wederzijdse verdediging' (6 mei 1959). In 1961 werd het Volkelcomité opgericht. Het comité gebruikte de CPN-partijkrant *De Waarheid* voor bekendmakingen en oproepen. De eerste actie betrof een driedaagse fietstocht van Volkel naar Soesterberg, destijds een vliegbasis voor de Amerikaanse luchtmacht. Op Tweede Pinksterdag zou men in Amsterdam aankomen om deel te nemen aan een manifestatie. Ook in Arnhem werd 'samen met Arnhemse en Gelderse vredesvrienden een protestvergadering gehouden tegen de Amerikaanse A-bom-opslag in Nederland,' aldus *De Waarheid* van 17 mei. Tot 1964 zouden deze fietstochten jaarlijks plaatsvinden.

Protestmars tegen kernwapens, 1964.

Het Volkelcomité probeerde meer dan eens anderen dan de eigen communistische achterban bij het protest te betrekken en ging in gesprek met het PSP Comité voor de Vrede, maar dat zag van samenwerking af. *De Waarheid*: 'Het is een bekend feit, dat bestuursleden van de PSP in het comité de lakens uitdelen' en 'De PSP ziet blijkbaar meer in de verkiezingspropaganda van deze partij dan de anti-atoom-bomstrijd.'

Anders dan de CPN was de in 1957 opgerichte Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) tegen álle wapens en daarmee ook tegen kernwapens, met de leus 'Socialisme zonder atoombom'. De PSP wilde Nederland uit de NAVO, afschaffing van de NAVO en een eind aan het 'blokken' dat de wereld verdeelde in West en Oost. In 1958 was de PSP na de verkiezingen met twee zetels in de Tweede Kamer vertegenwoordigd.

De partij beperkte zich niet tot het parlement en richtte het Comité voor de Vrede op dat op 1 januari 1961 startte met de (jaarlijkse) paas- en nieuwjaarsmars tegen de atoombom. De paasmars van 1962 was met 4.000 deelnemers het succesrijkst. In 1964 ging het comité in op een uitnodiging van het Volkelcomité en de Nederlandse Vredesraad, voorstander van een blijvend overleg over internationale geschillen, stapsgewijze ontwapening, atoomwapen-verbod en omzetting van NAVO en Warschaupact in een veiligheidsverdrag voor Europa, voor een gezamenlijke anti-atoombommars. De deelname van de communisten was voor principiële pacifisten echter reden hier vanaf te zien, zo weigerde de PSP Statenfractie van Noord-Holland mee te lopen. De paasmars van 1968 was de laatste mars, met een zeer gering aantal deelnemers.

Het Veluwe plaatsje 't Harde, waar kernwapens lagen opgeslagen, zou een eigen anti-atoombommars organiseren. Anders dan voor Vliegbasis Volkel, waar het initiatief tot protest was uitgegaan van een landelijke partij, was de mars in 't Harde een plaatselijke aangelegenheid. Het initiatief werd genomen door voornamelijk PSP-aanhangers uit omliggende plaatsen. In 1966 werd de eerste mars gehouden, deze was met enkele honderden deelnemers van bescheiden omvang, wat nog jaren zo zou blijven, tot in 1978 de stemming in Nederland omsloeg als gevolg van de protesten tegen de neutronenbom. Aanvankelijk was de anti-atoombommars in 't Harde een jaarlijkse aangelegenheid, maar na enkele keren werd besloten de mars eens in de twee jaar te houden, aan het eind van de landelijke Vredesweek die op initiatief van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) gehouden werd in de week van 21 september.

Kerk en kernwapens

In 1945, nog voor het einde van de oorlog in Europa, werd in Frankrijk de internationale katholieke vredesbeweging Pax Christi International opgericht, met als belangrijk doel het streven naar verzoening tussen Frankrijk en Duitsland. Binnen enkele jaren werden in meerdere West-Europese landen afdelingen opgericht, waaronder ook in Nederland (1948), met voorzitters als kardinaal Bernardus Alfrink en bisschop Huub Ernst. De Nederlandse afdeling hield zich lange tijd bezig met bezinning en gebed. Dat veranderde met de publicatie in 1963 van de encycliek *Pacem in Terris* (Vrede op Aarde), waarin paus Johannes XXIII

Elfde 'Anti-Atoombom Mars' in 't Harde, 1984.

E' HARDE, NEDERLAND, EUROPA,
KERNWAPENVRIJ.

naar aanleiding van de Cubacrisis zijn bezorgdheid uitsprak over de voortschrijdende kernwapenwedloop. Pax Christi wilde de katholieke vredesboodschap uitdragen en actie werd niet langer geschuwd.

In 1962 hield de synode van de Nederlands Hervormde Kerk zich uitvoerig bezig met het vraagstuk van oorlog en vrede en publiceerde *Het vraagstuk van de kernwapenen*. In deze publicatie sprak de synode zich onomwonden uit tegen het gebruik van kernwapens. Dit was een radicaal 'Nee', dat vooral bij geestelijke verzorgers in de krijgsmacht tot discussies leidde: Wat moesten christelijke militairen besluiten indien zij de politiek van afschrikking door kernwapens steunden? Op de hervormde synode van 1964 werd *Het vraagstuk* daarom nader verduidelijkt: Nee bleef Nee. Wel werd met nadruk gezegd dat de synode niet opriep tot ontwapening, noch tot dienstweigering.

In 1966 werd het IKV opgericht, als interkerkelijke beweging die zich aan vredesvraagstukken wilde wijden. Het initiatief bracht negen lidkerken bijeen: de Rooms-Katholieke Kerk, de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelisch-Lutherse Kerk, de Oudkatholieke Kerk, de Remonstrantse Broederschap, de Doopsgezinde Broederschap, de Quakers en de Evangelische Broedergemeente. Tijdens de Vredesweek van 1977 lanceerde het IKV een campagne tegen de kernwapens onder het motto 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland'. Deze campagne groeide snel. Binnen een paar jaar waren er ruim vierhonderd plaatselijke groepen, zogenaamde IKV-kernen, die zich in eigen stad of dorp inzetten tegen kernwapens. Het IKV bundelde de krachten van deze lokale groepen tot een sterke boodschap aan de politiek.

Logo IKV-leus, tekening van Len Munnik.

Oorlogen, bijna-oorlogen, crises en volksopstanden

Tussen West en Oost, vooral tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, zou het tot een aantal grimmige confrontaties komen. Internationale spanningen liepen enkele malen hoog op als gevolg van ontwikkelingen binnen Oost-Europese staten, met een verhoogde paraatheid van de NAVO-strijdkrachten:

- De situatie in Berlijn, waarvan de drie door de westelijke geallieerden bestuurde zones als een enclave in Oost-Duitsland lagen, leidde meer dan eens tot momenten van hoge spanning. Sovjet-Unieleider Stalin stelde in de zomer van 1948 een blokkade in, waardoor de stad niet meer over land bevoorrad kon worden. De Amerikanen en Britten startten daarop een luchtbrug die de stad van alles voorzag waaraan behoefte was, van voedsel tot steenkool. Toen bleek dat de luchtbrug gemakkelijk langere tijd was vol te houden, beëindigde Stalin de blokkade.
- In 1953 was Berlijn opnieuw het brandpunt van spanningen toen Oost-Duitse bouwvakkers en andere arbeiders massaal het werk neerlegden en protesteerden en demonstreerden tegen verhoogde productie-eisen.
- De Hongaarse Opstand (23 oktober-10 november 1956) werd een massale volksopstand tegen de communistische Hongaarse regering, die geen andere mogelijkheid zag dan de Sovjet-Unie om hulp te vragen.
- Tijdens de 'Praagse Lente' (januari-augustus 1968) in Tsjechoslowakije schoof het leger van de Sovjet-Unie, met behulp van strijdkrachten van enkele andere Warschaupactlanden, het Tsjechische regime aan de kant. Het regime had een 'communisme met een menselijk gezicht' willen invoeren.
- De Oost-Duitse bezettingszone was al snel niet meer zonder de juiste papieren te betreden en de zich steeds uitbreidende grensversperringen zorgden ervoor dat het land, dat in 1949 tot Deutsche Demokratische Republik (DDR) werd verklaard, niet meer door zijn burgers verlaten kon worden. In de nacht van 12 op 13 augustus 1961 werd West-Berlijn vergrendeld met het optrekken van prikkeldraadversperringen, later de Berlijnse Muur genoemd.

De Franse journalist en schrijver André Fontaine beschreef in zijn boek *Het rode gevaar* (2007) de periode 1958-1962 als 'vier zenuwslopende jaren', die eindigden met de Cubacrisis (1962), het moment waarop de wereld het dichtst in de buurt kwam van een kernwapenoorlog. De aanleiding was de plaatsing van kernraketten door de Sovjet-Unie

op Cuba. Het land, op slechts 150 kilometer afstand van de Verenigde Staten, werd geleid door Fidel Castro, die goede banden onderhield met de Sovjet-Unie. Het revolutionaire Cuba was een doorn in het oog van de Verenigde Staten. De Central Intelligence Agency (CIA) trachtte met hulp van Cubaanse bannelingen een invasie uit te voeren die mislukte, maar wel leidde tot de plaatsing van raketten op Cuba door de Sovjet-Unie. Met de verkiezingen in de Verenigde Staten op komst en de bevestiging van de plaatsing van raketten door luchtfoto's, stelde de Verenigde Staten een zeeblokkade in om te voorkomen dat er nog meer raketten naar Cuba zouden worden gebracht. Tegelijk werd van de Sovjet-Unie geëist dat de geplaatste raketten zouden worden ontmanteld en teruggehaald. De Amerikaanse luchtmacht bereidde bombardementen voor op de raketinstallaties. Zenuwslopende dagen volgden met koortsachtig overleg tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, met als uitkomst dat de Sovjet-Unie de raketten zou terughalen en dat de Verenigde Staten af zou zien van een invasie van Cuba, de soevereiniteit van dat land zou erkennen, en zijn kernwapens uit Turkije en Italië zou terughalen. André Fontaine hierover: 'Met de Cubaanse rakettencrisis bereikte de Koude Oorlog zijn hoogtepunt' en 'Aan beide zijden is de angst zo groot geweest, dat er lange tijd alleen nog maar over "detente" wordt gesproken.'

Detente en machtsevenwicht

Met de afloop van de Cubacrisis kwam er een eind aan het grimmigste deel van de Koude Oorlog en volgde van 1962 tot 1979 een meer ontspannen verhouding tussen West en Oost. Het sleutelwoord werd *detente*, ontspanning. In deze periode trachtte de Verenigde Staten het communisme in Zuidoost-Azië een halt toe te roepen, maar liep vast in het moeras van de Vietnamoorlog. Tegenstander Noord-Vietnam kreeg hulp van China en de Sovjet-Unie in de vorm van wapens en militaire adviseurs, maar de drie landen waakten ervoor elkaar openlijk te bestrijden.

Tijdens deze jaren werden stappen gezet om tot afspraken te komen op het gebied van wapenbeheersing. In december 1959 ondertekenden twaalf landen het Verdrag van Antarctica dat militaire activiteit op dit continent verbod. In 1963 sloten de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie het Kernstopverdrag, dat kernwapenproeven verbiedt in de atmosfeer, in de ruimte en onder water. Ondergrondse proeven bleven toegestaan.

De groei van het aantal kernwapens en bijhorende wapensystemen

was intussen zodanig, dat geen enkele partij voordeel kon halen uit een zogenaamde *first strike*, een eerste aanval waarbij alle kernwapens van de vijand vernietigd zouden worden en vergelding onmogelijk zou zijn. Er was een patstelling in verschrikking, *a balance of terror*, bewerkstelligd.

Vanuit het besef dat de kernwapenwedloop niet gewonnen kon worden, werden in november 1969 SALT-onderhandelingen (Strategic Arms Limitation Talks) gestart tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. In mei 1972 werd in Moskou het eerste SALT-akkoord ondertekend door Sovjetleider Leonid Brezjnev en de Amerikaanse president Richard Nixon. Ook werd de Anti-Ballistic Missile Treaty (ABMT) gesloten, een verdrag dat uitbreiding en vernieuwing van het aantal verdedigings-systemen tegen ballistische raketten verbood. Het verdrag voorkwam opheffing van de kwetsbaarheid voor een aanval, waarmee de wederzijds gegarandeerde vernietiging en daarmee het principe van afschrikking in stand bleef. SALT leek een beperking in te houden, maar dit betrof alleen de lanceermiddelen. Het aantal kernwapens steeg verder. De Sovjet-Unie verhoogde zijn arsenaal aan kernwapens naar 30.062 in 1980. Het arsenaal van de Verenigde Staten daalde in die periode naar 23.916. Het Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) becijferde in 1980 dat er wereldwijd 60.000 kernwapens lagen opgeslagen. In 1967 stapte de NAVO van *massive retaliation* over op een nieuwe strategie, de *flexible response*. Het risico van de *massive retaliation*-strategie was groot, omdat de Verenigde Staten bij de geringste Sovjet-Unie-agressie tot een massaal gebruik van kernwapens zou moeten overgaan. Met de *flexible response* kon eerst naar een meer conventionele oplossing worden gezocht.

In zijn boek *The Cold War* (2005) stelde John Gaddis dat een hele generatie is opgegroeid met de patstelling tussen de westerse geallieerden en de Sovjet-Unie en zijn satellietstaten, zoals de deling van Europa, Duitsland en de stad Berlijn, als een natuurlijke stand van zaken. Deze toestand betekende vrijheid voor de een en leven onder een autoritair regime voor de ander, terwijl voor iedereen de nucleaire holocaust dreigde. Gaddis: 'De detente ontkende gelijke kansen, behalve die op vernietiging.'

De inval van Sovjettroepen in Afghanistan in december 1979 markeerde het einde van de ontspanningspolitiek. De Verenigde Staten, met president Jimmy Carter, wilde de Sovjet-Unie, met president Brezjnev, laten boeten voor zijn onrechtvaardige gedrag in Afghanistan en eiste terugtrekking, terwijl de Sovjet-Unie de kwestie zag als een bondgenootschappelijke kwestie waarmee de Verenigde Staten zich niet diende te bemoeien.

Sovjet-president Leonid Brezjnef (links) en de Amerikaanse president Richard Nixon bij de ondertekening van SALT I, Moskou 1972.

Hernieuwde actiebereidheid en achtergronden

De aanvaarding dat leven onder dreiging van 'de bom' normaal was, begon in Nederland in de jaren zeventig te verminderen. In het Overijsselse Steenwijk kwam in 1976 een aantal mensen dat actief was in de plaatselijke afdelingen van PSP en PPR (Politieke Partij Radicalen) bij elkaar. Op geringe afstand van hun woonplaats lag de kernwapensite Darp, een van de twee munitieopslagplaatsen waar kernwapens lagen opgeslagen. Op Tweede Kerstdag werd een protestmars georganiseerd die begon in Steenwijk en eindigde voor de poorten van de site. De kerst-

mars zou uitgroeien van een plaatselijk naar een landelijk protest. Aanvankelijk met een bescheiden aantal deelnemers, maar onder invloed van de oplaaiende strijd tegen de neutronenbom en de kruisraketten steeg de belangstelling.

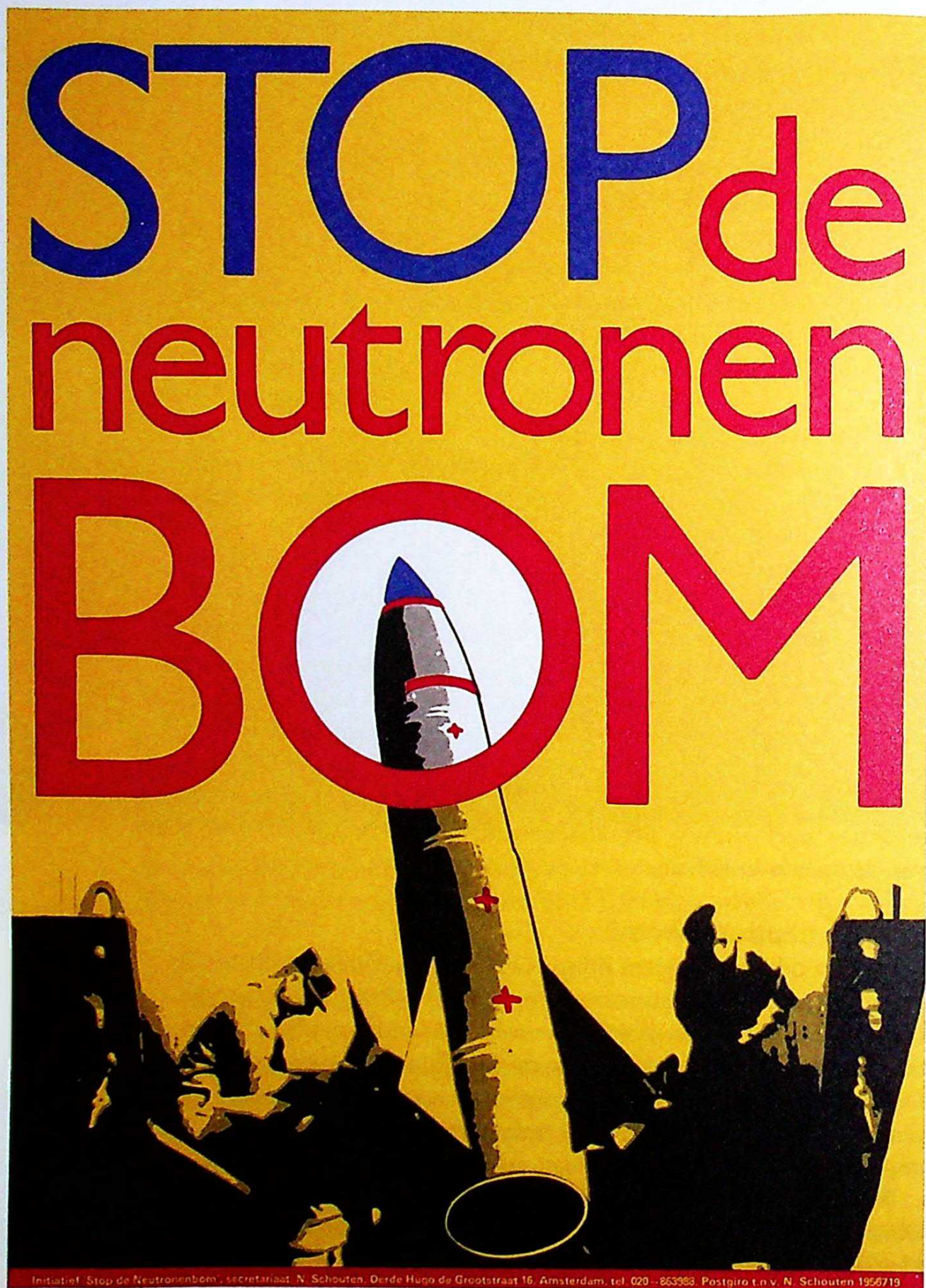
Ook in de politiek veranderde de houding over kernwapens, met name bij de Partij van de Arbeid (PvdA). PvdA-leider Willem Drees was verantwoordelijk voor de acceptatie van de zes atoomtaken voor de Nederlandse krijgsmacht en een trouw aanhanger van de NAVO. Maar in 1972 waren de meningen van veel PvdA-leden hierover gewijzigd. Op het partijcongres in oktober 1972 werd een motie ingediend om in 1976 het NAVO-lidmaatschap op te zeggen als niet alle kernwapens van Nederlandse bodem waren verwijderd en de NAVO verzuimd had te verklaren niet als eerste kernwapens te gebruiken. Partijleider Joop den Uyl moest alle zeilen bijzetten om de motie af te zwakken. In een later verkiezingsprogramma werd voorgesteld om de atoomtaken te reduceren tot één à twee taken.

Begin 1972 werd de *Nota inzake het kernenergiebeleid* aan de Tweede Kamer aangeboden, waarin de regering de verwachting uitsprak dat in het jaar 2000 de helft van de elektriciteit in Nederland zou worden opgewekt met kernenergie. Later dat jaar volgde het wetsvoorstel inzake de invoering van een toeslag op de elektriciteitsnota om de ontwikkeling van een nieuw type reactor in de Duitse plaats Kalkar te financieren. Dit werd het startsein voor hevige protesten, met vooral demonstraties bij en blokkades van de Nederlandse kerncentrales in Dodewaard en Borssele en acties tegen Urenco, het ultracentrifugeproject in Almelo, en de bouw van de reactor in Kalkar.

Stop de neutronenbom!

In 1977 kondigde president Jimmy Carter van de Verenigde Staten de productie aan van de neutronenbom. Samuel Cohen, natuurkundige, ontwikkelde het wapen in 1958 en noemde de neutronenbom 'het meest doordachte en meest moreel aanvaardbare wapen dat ooit is uitgevonden'. Ook meende de uitvinder: 'Het is het enige kernwapen waarmee het zin heeft oorlog te voeren. Als de oorlog voorbij is, is de wereld nog ongerept.'

Tijdens een bezoek aan de Verenigde Staten stuitte Laurens Hogebrink, IKV-vertegenwoordiger, op nieuwe informatie over de neutronenbom. Hogebrink publiceerde in september 1978 een aantal artikelen in het tijdschrift *Hervormd Nederland*, waarin hij op grond van open bronnen van het Pentagon aantoonde dat het besluit van president Carter om

Actie-affiche 'Stop de neutronenbom', ontwerp Jeroen de Vries, 1977.

de neutronenbom níet in productie te nemen, schijn was. Hogebrink publiceerde hierover een aantal artikelen, die leidden tot protesten tegen de neutronenbom, met de CPN als belangrijkste motor. CPN-prominent en Tweede Kamerlid Joop Wolff riep een honderdtal partijleden en sympathisanten bijeen, wat in 1977 leidde tot de oprichting van het Comité Samenwerkingsverband Stop de Neutronenbom (CSN). Er werden twee succesvolle acties op touw gezet: een handtekeningenactie met 1,1 miljoen ondertekenaars en in maart 1978 een demonstratie in Amsterdam, waar 50.000 mensen aan deelnamen. PSP-leden droegen spandoeken met de leus 'Ban de A tot en met Z Bom!' Gied ten Berge, PSP-lid en actief in het IKV liep ook mee en schreef later in zijn boek *Vredesbeweger* (2008): 'Er was bij PSP en IKV weinig enthousiasme voor selectieve verontwaardiging uitsluitend tegen een Amerikaans kernwapen. De Russen waren immers ook bezig met het bijzetten van kernwapens aan hun kant.'

Op 4 maart 1978 trad minister Roelof Kruisinga van Defensie af omdat hij het niet met zijn collega-ministers van het kabinet-Van Agt I eens was over het Nederlandse standpunt ten aanzien van de introductie van de neutronenbom. Onder invloed van de publieke opinie aarzelden meer NAVO-lidstaten of ze de neutronenbom wel wilden. Denemarken en Noorwegen zeiden nee. President Carter, die zelf ook morele bezwaren tegen het wapen had, sprak zich onverwacht uit tegen de productie ervan. De laatste neutronenbom werd in 2011 ontmanteld.

Help de kernwapens de wereld uit

Tijdens de Vredesweek van 1977 werd de aftrap van een campagne gegeven met de leus 'Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland!' Volgens het IKV hadden de gesprekken over wapenbeheersing onvoldoende opgeleverd. Het afschrikkingstelsel werd in het *Manifest tegen kernwapens* sterk veroordeeld: 'De vrede bewaren door elkaar te bedreigen met wederzijdse uitroeiing verdient als systeem onze diepste morele verontwaardiging.' Het IKV riep vredesgroepen op in hun gemeenten IKV-kernen in het leven te roepen, het *Manifest tegen kernwapens* te bestuderen en te ondertekenen, en lokaal invulling te geven aan de campagne. Het aantal IKV-kernen breidde zich snel uit en werd van grote betekenis. In 1979 nam de NAVO het zogenoemde NAVO-dubbelbesluit, wat in Nederland een jarenlange strijd tegen kernwapens zou opleveren, waarbij het IKV voorop liep.

Het NAVO-dubbelbesluit

Dankzij de sterk gestegen olieprijsen in de jaren zeventig namen de inkomsten van de Sovjet-Unie, een van de grootste olie-exporteurs ter wereld, sterk toe. Die inkomsten werden voor een groot deel aan wapens besteed, in de woorden van Amerikadeskundige Georgi Arbatov, directeur Instituut Studies van de Verenigde Staten en Canada in Moskou: 'Wij waren ons als verslaafden aan het bewapenen zonder duidelijke politieke noodzaak.' Een van die wapens was de RSD-10 Pioneer, code-naam SS-20 Saber, een mobiele middellange ballistische raket met een kernlading. Deze raket was nauwkeuriger en reikte veel verder dan eerdere systemen, waardoor heel Europa onder het bereik van de SS-20 lag. Bondskanselier Helmut Schmidt van de Bondsrepubliek Duitsland sprak hierover zijn zorgen uit. De SS-20 doorbrak de symmetrie van bewapening in Europa en Schmidt riep de Verenigde Staten op om hiermee rekening te houden. De Verenigde Staten kwam tot de conclusie dat de SS-20 met een tegenzet beantwoord moest worden en zette een campagne op om de Europese bondgenoten van de noodzaak hiervan te overtuigen. Een aantal landen, waaronder de Bondsrepubliek Duitsland en Nederland, meende dat een besluit tot modernisering van kernwapens op grote weerstand onder de bevolking zou stuiten, als niet tegelijkertijd werd ingezet op wapenbeheersing. Dit vormde de basis voor het NAVO-dubbelbesluit, het besluit van de NAVO in 1979, tot modernisering van de kernwapens en de stationering van 464 Amerikaanse kruisvluchtwapens en 108 Pershing II raketten in Europa, die met kernkoppen zouden worden uitgerust. De NAVO sprak daarbij de bereidheid uit om met de Sovjet-Unie te onderhandelen over vermindering van dit aantal. Op 12 december 1979 werd het besluit in Brussel bekrachtigd door de ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken van de NAVO-lidstaten. Voor Nederland betekende dit de plaatsing van 48 Tomahawk kruisvluchtwapens en hun lanceerinrichtingen. Het kabinet-Van Agt I bedong een uitstel van twee jaar over plaatsing in Nederland.

Het CDA in een spagaat

Nederland werd van 1977 tot 1981 geregeerd door het kabinet-Van Agt I, een kabinet van het Christen-Democratisch Appèl (CDA) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD). Het CDA was sinds 1973 een federatief samenwerkingsverband van drie partijen op christelijke grondslag: de Katholieke Volkspartij (KVP), de Christelijk Historische Unie (CHU) en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Bij de totstandkoming van het kabinet hadden zes CDA-Tweede Kamerleden, even later

gevolgd door nog een CDA-lid, allen lid van de ARP, het regeerakkoord afgewezen, maar de leden waren wel bereid het kabinet loyaal te steunen. Het kabinet had met steun van deze 'loyalisten' 77 zetels in de Tweede Kamer en daarmee een kleine parlementaire meerderheid. De loyalisten hadden grote moeite met het NAVO-dubbelbesluit. Het standpunt van de VVD was helder, ze waren voor plaatsing. Dat gold ook voor drie kleine, rechts-christelijke partijen. D66, PvdA en de partijen links van de PvdA waren tegen. Daarmee werd duidelijk dat de sleutel tot plaatsing bij de loyalisten lag en degenen met een voorbehoud, zij kregen dan ook volop aandacht. In CDA-kring werd de druk hoog opgevoerd, vanuit de oppositie werd druk uitgeoefend door de PvdA. Een motie van PvdA en D66, waarin het besluit tot productie en plaatsing van de kruisraketten werd afgekeurd, was onaanvaardbaar voor de regering. De loyalisten wilden voor stemmen, maar deden dat niet, waarmee het kabinet was gered.

Ook het IKV deed pogingen de loyalisten te beïnvloeden. Kamerleden van wie werd verwacht dat ze niet enthousiast stonden tegenover plaatsing van de kruisraketten in Nederland, kregen grote hoeveelheden brieven of bezoek van IKV-delegaties. Door de bedenkingen van de loyalisten en enkele andere CDA-Tweede Kamerleden duurde het zes jaar voordat een definitief besluit tot plaatsing werd genomen.

De vredesbeweging aan zet

De eerste helft van de jaren tachtig was geen vrolijke periode in Nederland. De werkloosheid liep razendsnel op, menig huisbezitter kwam in de problemen door de sterk gestegen hypotheekrente en het begrotingstekort van de overheid steeg tot ongekennde hoogte. Het kabinet-Lubbers I kortte ambtenarensalarissen en uitkeringen, waarop acties en stakingen volgden. Internationaal gezien was het met het aflopen van de detente spannend als vanouds. Uitspraken van de in januari 1981 aangetreden president van de Verenigde Staten, Ronald Reagan, verhoogden de spanning. Hij betitelde de Sovjet-Unie als het 'rijk van het kwaad' en verhoogde de defensie-uitgaven fors. De Sovjet-Unie ging intussen onverminderd door met plaatsen van SS-20's.

In Nederland en andere Europese landen leidde het NAVO-dubbelbesluit tot ongekennde actiebereidheid. Voor velen was de maat vol. Er waren al tienduizenden kernwapens, nog meer kernwapens plaatsen werd als waanzin beschouwd. De acties tegen de neutronenbom waren succesvol geweest, dat moest ook mogelijk zijn met de kruisraketten. Overal in het land startten acties om te protesteren en mensen bewust te

Grote anti-kernwapendemonstratie in Den Haag, 29 oktober 1983.

maken. De belangrijkste motor achter het verzet tegen de kruisraketten werd het IKV, de acties sloten goed aan bij hun campagne 'Help de kernwapens de wereld uit'.

Het kabinet-Van Agt I had in 1979 het besluit tot plaatsing van kruisraketten met twee jaar uitgesteld, wat betekende dat dit probleem eind 1981 weer op de politieke agenda zou staan. Om het kabinet en de Tweede Kamer over te halen van plaatsing af te zien, organiseerde het IKV op 21 november 1981 een demonstratie in Amsterdam. De demonstratie werd met 400.000 deelnemers een groot succes. Het kabinet besloot opnieuw tot uitstel, onder verwijzing naar de op gang gekomen onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in Genève.

In 1983 werd een nieuwe massademonstratie georganiseerd. Voor deze demonstratie, die in Den Haag zou worden gehouden, werd het platform Komitee Kruisraketten Nee (KKN) opgericht. Voorzitter werd Sienie Strikwerda, secretarissen Mient Jan Faber namens het IKV en Maarten van Traa namens de PvdA. Deelnemers aan het comité waren het IKV, Pax Christi, de PvdA, D66, de CPN, de PSP, de PPR, de FNV en Stop de Neutronenbom, Vereniging van Dienstplichtige Militairen, Vrouwen voor Vrede, Kerk en Vrede en Platform van Radicale Vredesgroepen. De demonstratie in Den Haag op 29 oktober 1983 werd met 550.000 deelnemers opnieuw een succes. Het kabinet-Lubbers I gaf echter geen krimp, wat veel deelnemers aan de demonstratie al min of meer hadden verwacht.

Discussie binnen de krijgsmacht

Ook binnen de krijgsmacht kwam een discussie over de inzet en legitimiteit van kernwapens op gang. Het waren immers militairen die kernwapens zouden moeten inzetten en zij zouden daardoor met de morele aspecten van een eventuele inzet te maken krijgen. Twee militairen traden daarbij het meest voor het voetlicht, generaal-majoor M.H. von Meijenfeldt en luchtmachtkapitein Meindert Stelling. Von Meijenfeldt was van 1976 tot 1980 gouverneur van de Koninklijke Militaire Academie in Breda en lid van de ARP. Hij pleitte in het begin van de jaren zeventig voor het opnemen van een *no first use*-verklaring in de defensieparagraaf van zijn partij. Na zijn pensionering richtte hij met vier generaals b.d. uit andere NAVO-landen Generaals voor de Vrede op. In een memorandum spraken zij hun zorg uit over de confrontatiepolitiek van de NAVO en de wapenwedloop.

Meindert Stelling schreef artikelen voor *Trouw* en *Carré*, het blad van

de Nederlandse Officieren Vereniging. In februari 1980 publiceerde *Trouw* een opinieartikel van zijn hand met de kop: 'Elke militair mag weigeren aan kernbewapening mee te werken.' Stelling onderbouwde zijn opvattingen met verwijzingen naar de Grondwet, de Verdragen van Genève (1949) en het Tribunaal van Neurenberg (1945-1946). Het artikel vormde in Nederland de eerste aanzet voor een volkenrechtelijke discussie over kernwapens. Stelling zei openlijk dat hij, als hij bevel zou krijgen een kernwapen te gebruiken, dit zou weigeren. Met zijn weigering mee te werken aan de inzet van kernwapens en met de twijfels van andere militairen of zij dit zouden doen, kwam de betrouwbaarheid van de krijgsmacht in het geding. Defensie minister Pieter de Geus liet per brief op 14 oktober 1980 aan de hoogste bevelhebbers zijn visie weten: 'Met twee soorten personeel, namelijk op wie men wel en op wie niet onder alle omstandigheden kan worden gerekend, kan de krijgsmacht haar opdracht niet vervullen en kan geen verantwoord personeelsbeleid worden gevoerd.' Defensiepersoneel met bezwaren tegen kernwapens werd begeleid naar een baan buiten Defensie. Dit leidde ertoe dat een aantal militairen overstapten naar een betrekking in de burgermaatschappij. Stelling daarentegen koos direct voor de tegenaanval en verweet de minister nog diezelfde maand in een artikel in *Trouw* dat hij van militairen een totale onderwerping aan het systeem eiste. Dit terwijl in de Tweede Kamer nog nooit was ingegaan op de vraag of kernwapens in overeenstemming met de Grondwet en met wetten en gebruiken van de oorlog zouden kunnen worden ingezet.

In de laagste rangen van (vooral) de landmacht bestonden eveneens bezwaren tegen kernwapens. Veel soldaten moesten tijdens hun diensttijd de kernwapens bewaken die in Darp en 't Harde waren opgeslagen, de zogenaamde sitewacht. Ruim honderd soldaten hadden hier morele bezwaren tegen en weigerden deze wacht te vervullen. Al snel werden veroordelingen uitgesproken door de krijgsraad, meestal drie weken onvoorwaardelijke detentie in de militaire gevangenis in Nieuwersluis wegens weigering een dienstbevel op te volgen. De krijgsraad, het Hoog Militair Gerechtshof en de Hoge Raad hielden wat betreft de strafbaarheid van die weigeringen geen rekening met de morele bezwaren van de weigeraars. Sommigen van hen beriepen zich tevens op het humanitair oorlogsrecht en de individuele verantwoordelijkheid op dat terrein, en voerden ter verdediging aan dat zij geen misdadige oorlogsvoering mogelijk wilden maken. Ook die argumentatie werd door de rechters verworpen, onder meer op grond van de weinig steekhoudende overweging dat er geen uitdrukkelijk verbod van kernwapens bestond.

Meindert Stelling tijdens de presentatie van het boek *Meindert Stelling – een dissident in het vrije Westen*, Den Haag, 26 november 1981.

Remco van Diepen, historicus, over deze ontwikkeling: 'Het kernwapenvraagstuk leek de gehele Nederlandse maatschappij na 1980 op het bot te verdelen. De 48 kruisraketten fungeerden als splijtzwam in kerk, vriendenkring en familie. Van een zakelijke discussie was af en toe geen sprake meer; eerder leek Nederland getroffen door een regelrechte godsdienstoorlog. Beide partijen verketterden elkaar geestdriftig en de scheldpartijen waren niet van de lucht.'

Fricties

In de kerken werd het IKV-standpunt niet door iedereen onderschreven en dit leidde tot verdeeldheid en kritiek, vooral binnen de gereformeerde kerk, waar een groot wantrouwen heerste jegens de Sovjet-Unie en het communisme. Eenzijdige stappen zoals door het IKV bepleit werden,

NAVO-soldaten tijdens een anti-kernwapendemonstratie in Den Haag, 1983.

werden als ongewenst ervaren. Conservatieve gereformeerden richtten in 1981 daarom het Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening (ICTO) op, als tegenhanger van het IKV. Het IKV kreeg meer kritiek, onder andere vanwege het gebruik van het evangelie en van theologische argumenten. Christenen met andere opvattingen omtrent kernwapens voelden zich hierdoor in de hoek gezet als christenen die niet naar de Bijbel leefden. Tegenstanders van het IKV stuurden scheld- en dreigbrieven, het gezin van Mient Jan Faber werd bedreigd en zijn voordeur werd beklad met zwarte kruizen. In 1983 werden tijdens een discussie over kernwapens twee molotovcocktails in de San Salvatorkerk in Den Bosch gegooid. Vredesactivisten lieten zich ook niet onbetuigd. Een rondreizende expositie van de dertigjarige NAVO werd het facilitair moeilijk gemaakt en de expositiestukken werden meermalen beklad.

Tijdens een openbare discussie werd VVD-Kamerlid Frits Bolkestein het spreken met fluitconcerten onmogelijk gemaakt, waarbij ook met trek- en stinkbommen werd gegoooid.

Binnen het IKV verslechterde de sfeer. Toen op een IKV-kernendag een koerswijziging werd aangekondigd met als achtergrondgedachte dat verwijdering van alle kernwapens uit Nederland politiek niet haalbaar was, bleek dat dit onaanvaardbaar was voor de achterban. Er ontstond een kloof tussen de top en het kader. De relaties met andere vredesbewegingen stonden onder druk, men beschouwde het 'politiek gekonkel' van Faber als verdacht. Het IKV sloeg een nieuwe weg in met de ondersteuning van organisaties voor burgerlijke vrijheden in Oost-Europa.

Het 1 junibesluit en het volkspetitionnement

Het was 1984 en nog lag er geen besluit tot plaatsing van de 48 kruisraketten. Wel was in 1983 bekendgemaakt dat als de raketten geplaatst zouden worden, dit op Vliegbasis Woensdrecht zou gebeuren. Het kabinet-Lubbers I werd door de NAVO onder druk gezet om een besluit te nemen. In 1981 was uitstel bedongen onder verwijzing naar de onderhandelingen in Genève over middellangeafstands-raketten, als uitvloeisel van het NAVO-dubbelbesluit. Maar de onderhandelingen waren door de Sovjet-Unie afgebroken en een hervatting werd niet voorzien. Intussen hadden drie van de vijf landen waar raketten geplaatst zouden worden het besluit bekrachtigd. Een deel van de CDA-fractie in de Tweede Kamer wilde dat de regering de druk vanuit de NAVO zou weerstaan, maar kabinetspartner VVD oefende ook druk uit. De speelruimte voor minister-president Lubbers was uiterst gering. Nadat tientallen varianten op het plaatsingsbesluit waren geopperd en verworpen, kwam het kabinet-Lubbers I met een laatste bod: Nederland zou op 1 november 1985 instemmen met plaatsing, als de Sovjet-Unie sinds 1 juni 1984, de dag van Lubbers' voorstel, meer SS-20's had opgesteld. Dit werd door de ministerraad aanvaard als het '1 junibesluit', waarmee de plaatsing van kruisraketten kon worden gepresenteerd als een betreurenswaardig, maar onvermijdelijk gevolg van de plaatsing van de SS-20's.

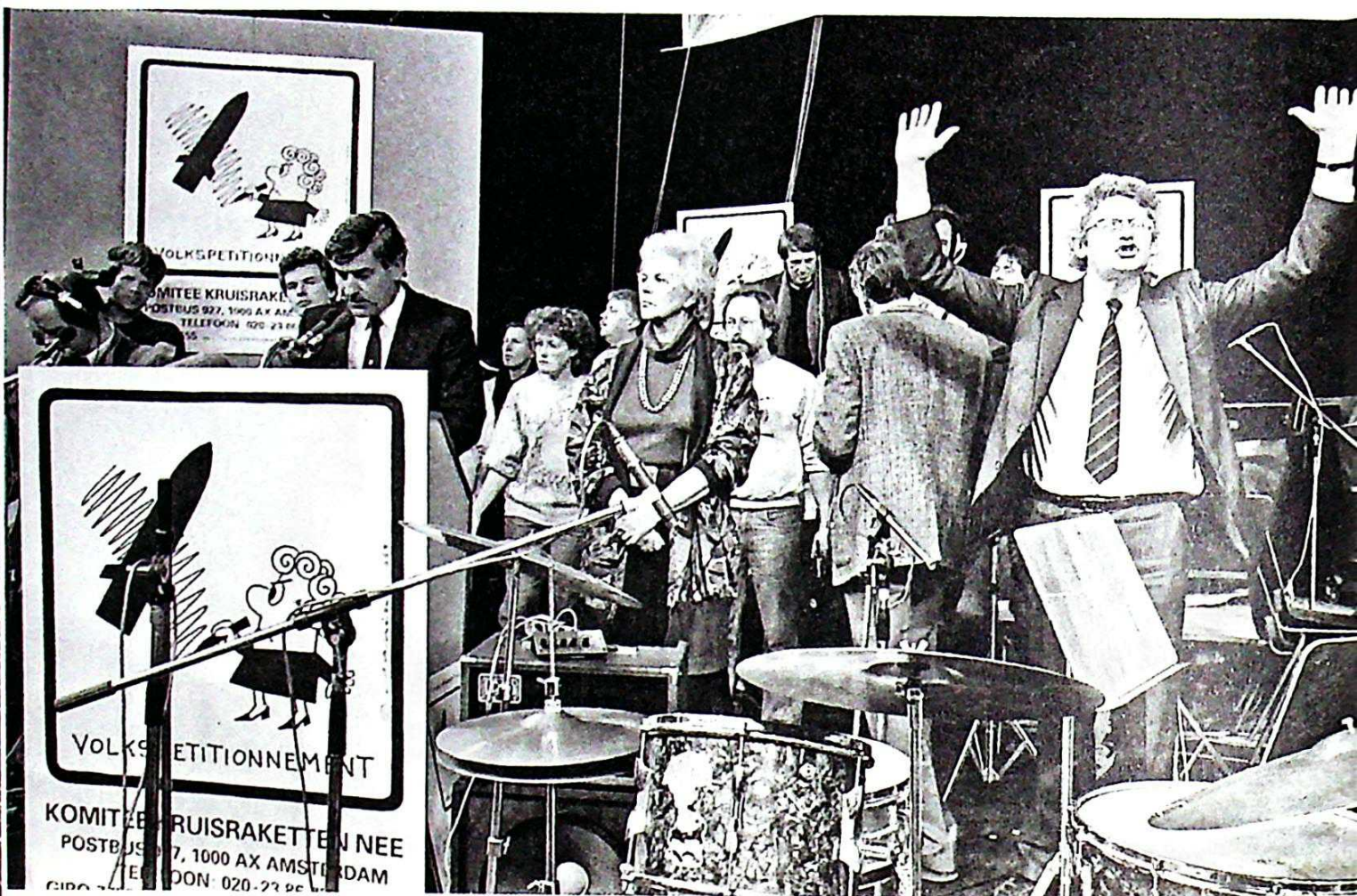
Begin 1985 besloot het KKN tot het houden van een volkspetitionnement. Ieder huis kreeg een kaartje in de bus met de oproep aan kabinet en Staten-Generaal om op 1 november 1985 'nee' te zeggen tegen de plaatsing van kruisraketten. Het kaartje had ruimte voor vijf handtekeningen en 50.000 vrijwilligers gingen op pad om ze op te halen, 3,75 miljoen Nederlanders ondertekenden de oproep.

Slotmanifestatie volkspetitionnement met v.l.n.r. Maarten van Traa, Sienie Strikwerda en Mient Jan Faber, 26 oktober 1985.

Op 26 oktober 1985 werd tijdens een grote manifestatie in de Haagse Houtrusthallen het resultaat van het volkspetitionnement bekendgemaakt. Minister-president Lubbers was bereid de handtekeningen symbolisch in ontvangst te nemen. Hij hield een toespraak, die onverstaaanbaar werd gemaakt door een toeterorkestje en oorverdovend geloei en gefluit, waarna een groot aantal mensen hem demonstratief de rug toekeerde. Dion van den Berg in *IKV 1966-2006*: '(...) het is geen moment om trots op te zijn. De polarisatie is compleet.'

Het werd 1 november 1985. De Sovjet-Unie was onverminderd doorgegaan met het plaatsen van SS-20's en het kabinet besloot daarop de Verenigde Staten toestemming te verlenen de 48 raketten in Woensdrecht te plaatsen. Op 12 en 13 november discussieerde de Tweede Kamer, een motie van de PvdA waarin het regeringsbesluit werd

Sienie Strikwerda naast minister-president Ruud Lubbers tijdens de slotmanifestatie van het volkspetitionnement. Maarten van Traa (rechts) probeert het publiek tot stilte te manen, 26 oktober 1985.

veroordeeld werd met 80 tegen 69 stemmen verworpen. Daarmee ging de Tweede Kamer akkoord met plaatsing.

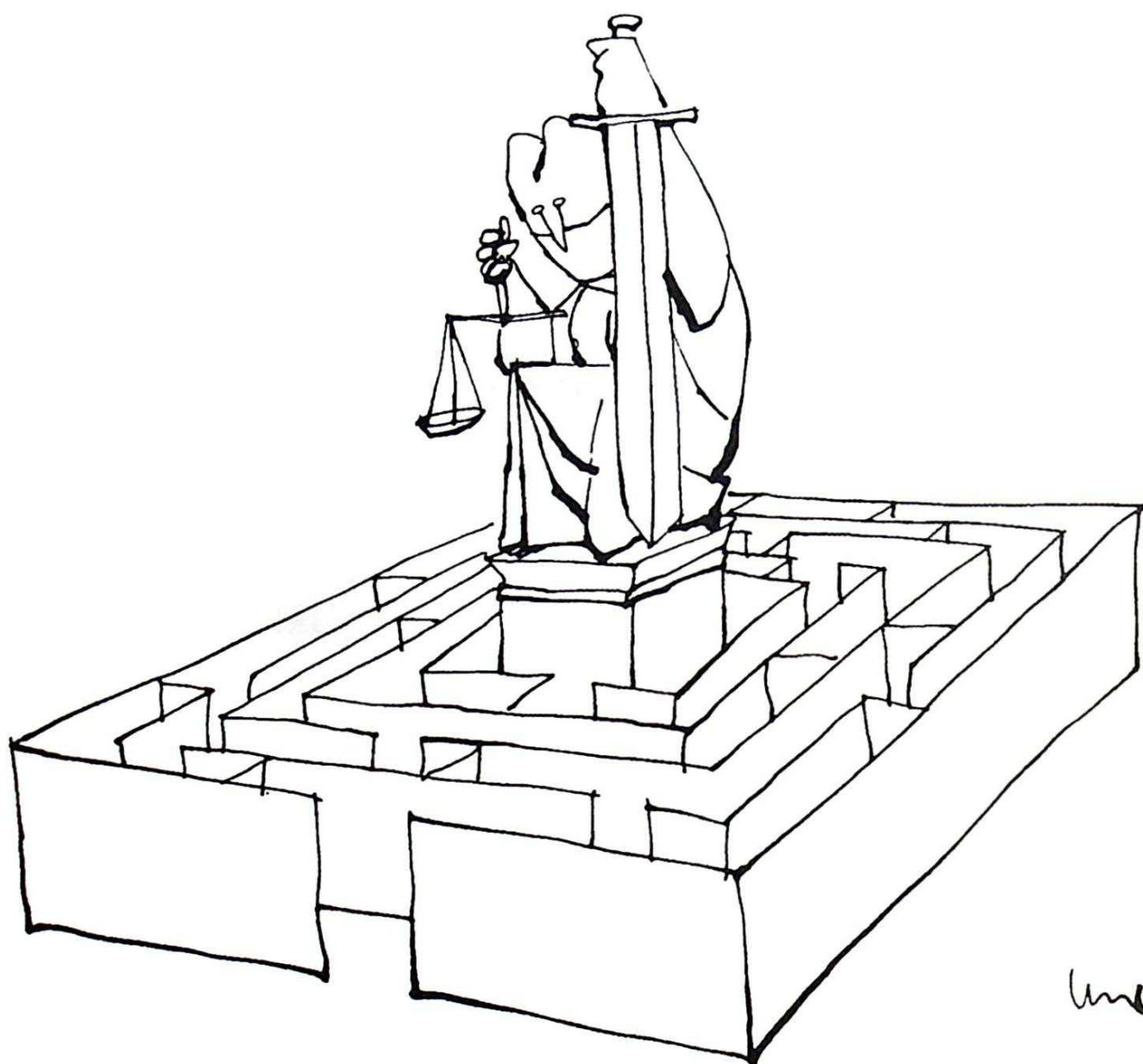
Zes jaar waren verlopen sinds de NAVO het dubbelbesluit had genomen, zes jaar vol actie, met alleen als resultaat uitstel van plaatsing. Bij veel actievoerders was de fut eruit. Het IKV was een nieuwe weg ingeslagen en van het KKN werd tot de opheffing in 1987 nauwelijks meer iets vernomen. Ook de marsen tegen atoomwapens in Darp en 't Harde beleefden hun laatste edities. In de woorden van een organisator uit Steenwijk: 'Er was geen energie meer. Het was op, het was gewoon klaar.'

Toch kwam hiermee geen einde aan de strijd tegen kernwapens. De juridische strijd tegen kernwapens zou ook op een ander terrein dan het strafrecht worden voortgezet.

Verbiedt de kruisraketten EEN PROCES TEGEN DE STAAT

Affiche van cartoonist Opland met een advocaat die een kernraket wegschopt,
1984.

2 HET TRIBUNAAL VOOR DE VREDE 1982-1990

Het is donderdagochtend 19 september 1985, de locatie is de Laurenskerk in Rotterdam. De eerste getuige neemt plaats achter het spreekgestoelte om gehoord te worden door het College van het Tribunaal voor de Vrede. Het is Joseph Luns, oud-minister van Buitenlandse Zaken en tot voor kort secretaris-generaal van de NAVO. Het driedaagse Belgisch-Nederlands Tribunaal voor de Vrede vormt het sluitstuk van tweeënhalf jaar eindeloos vergaderen, concepten schrijven, brieven sturen, telefoneren en keihard werken.

Jan Prins wil een tribunaal

In december 1982 verscheen in dagblad *Het Vrije Volk* een paginagroot interview met de kop 'Als je geen kwade bedoelingen hebt, heb je geen wapens nodig' en in iets kleinere letters erboven 'Jan Prins wil een vredestribunal.' Jan Prins, hoofd van de geneeskundige dienst van het Gemeentelijk Energiebedrijf Rotterdam, liep al geruime tijd rond met een plan voor een tribunaal en had daarvoor steun gezocht bij onder meer het IKV, Pax Christi en Vrouwen voor Vrede. De respons hield niet over. 'Bedroevend,' aldus Prins, die echter wel doorzette en een brief schreef naar een verslaggever van *Het Vrije Volk* om hulp, met het interview als resultaat.

Prins wilde een vredestribunal naar het voorbeeld van Russell-tribunalen over Vietnam en de rechten van Indianen in Noord- en Zuid-Amerika. Omdat er iets moest gebeuren, iets nieuws. 'De mensen weten nu onderhand wel hoe allesvernietigend de kernwapens zijn. Dàt hoef je ze niet meer uit te leggen. Dat is ook een beetje mijn bezwaar tegen de vredesbeweging. Want je kunt méér doen. Meer dan alleen maar signaleren dat die nieuwe kernraketten een groot kwaad zijn. En demonstreren, hoe massaal ook, heeft tot nu toe nog nauwelijks iets opgeleverd. (...) Daarom zeg ik: Kijk naar het oorlogsrecht. Naar de processen in Neurenberg tegen de nazioorlogsmisdadigers. Daar is nogal wat uitgesproken! Je zult moeten signaleren dat de machthebbers van vandaag in feite met hetzelfde bezig zijn als waarvoor

de oorlogsmisdadigers uit de jaren '40-'45 veroordeeld zijn. Als je de processen van Neurenberg analyseert, de vonnissen op grond waarvan de nazi's veroordeeld zijn erop naleest, dan kun je tot geen andere conclusie komen dan dat thans op gigantische wijze voorbereidingen worden getroffen voor het plegen van oorlogsmisdaden.'

Met een vredestribunaal wilde Prins in de eerste plaats de politiek doorlichten, onderzoeken hoe besluitvorming tot stand kwam en hoe belangen met elkaar waren verweven. Prins: 'Ik zou dan ook wel eens willen weten welke politici van met name VVD en CDA commissaris zijn van bedrijven die op de een of andere manier bij de oorlogsindustrie zijn betrokken.' Prins wantrouwde politici, die hij een gevaar voor de vrede noemde en 'ongelofelijke ijdeluiten'. In eventueel lijfelijk verzet, zoals door radicale vredesactivisten werd bedreven, zag Prins niets, dat zou tot escalatie kunnen leiden. Een vredestribunaal zou een uitweg kunnen bieden. Door feiten aan het licht te brengen en te verwijzen naar het oorlogsrecht verwachtte Prins een schok teweeg te kunnen brengen, waardoor de publieke opinie ingrijpend zou kunnen veranderen. 'En het kan niet anders dan dat – als we tenminste nog in een democratie leven – dat zijn politieke repercussies heeft.' Prins had nog een drijfveer, de hongersnood in de derde wereld. 'Wat natuurlijk tijdens zo'n vredestribunaal ook aan de orde moet komen is dat de bewapeningswedloop nu al zijn slachtoffers eist. Want wat kost het niet aan geld, geld dat onthouden wordt aan mensen die niet te eten hebben.'

Ondanks de lauwe respons van (vredes)organisaties, zocht Prins verder naar steun door mensen op persoonlijke titel aan te schrijven. Daaronder waren, ondanks het wantrouwen van Prins, ook politici. Zo schreef hij een Tweede Kamerlid aan en plaatselijke PvdA-politici. Op deze manier legde hij ook contact met luchtmachtkapitein Meindert Stelling, met wie hij eens in een discussieforum had gezeten.

Een Vlaams-Nederlands tribunaal

Kort na het interview in *Het Vrije Volk* hield Prins een pleidooi voor een vredestribunaal op de Vrije Universiteit Brussel. De Belgen pakten als eersten zijn initiatief op. Tijdens de Brusselse Universitaire Vredesdagen in 1983 werd het idee voor een tribunaal verder besproken en men begon met de organisatie van een Belgisch-Nederlands Tribunaal voor de Vrede. Op 1 juli 1983 werd in België de eerste gezamenlijke Belgisch-Nederlandse vergadering gehouden. Namens Nederland waren Jan Prins en Wil de Jong aanwezig. De Jong was een kennis van Prins en, niet onbelangrijk voor het verdere verloop, kwam uit Rotterdam. De

Belgen, voornamelijk Vlamingen, waren met acht belangstellenden vertegenwoordigd, onder wie Paul Van de Meerssche (Katholieke Universiteit Leuven). Van de Meerssche stelde een naamsverandering voor: 'Vredestribunaal' zou 'Tribunaal voor de Vrede' moeten worden. 'Aangenomen,' meldden de notulen. De Belgen hadden een voorbereidingscomité gevormd, een basistekst opgesteld en er werden afspraken gemaakt op organisatorisch gebied. Er zouden twee secretariaten komen en een dubbel voorzitterschap. In de voorbereidingscomités, in Nederland zou ook een comité worden opgericht, namen de leden plaats op persoonlijke titel. Voor het Nederlandse comité hadden Jacq Smeets, mensenrechtenadvocaat, en Meindert Stelling toegezegd, evenals Johan Niezing, hoogleraar polemologie aan de Vrije Universiteit te Brussel.

In de notulen schemerde de verdere opzet van het tribunaal door. Veel zaken waren nog vloeibaar en uitwerking zou pas in het jaar erna gestalte krijgen. Van één zaak was men wel overtuigd: het tribunaal zou een Belgisch-Nederlandse aangelegenheid zijn en over meerdere dagen plaatsvinden, op één locatie. Op dat moment, met de veel grotere Belgische inbreng, leek die locatie in België gezocht te worden, te meer daar veel van de betrokken Belgische belangstellenden academici waren en relaties hadden met universiteiten in Brussel en Antwerpen. Van deze universiteiten verwachtte men dat ze faciliteiten ter beschikking wilden stellen. Het karakter van het tribunaal zou een *tribunal d'opinion* zijn, een opinietribunaal, dat net als een rechtbank met getuigenverklaringen werkt, aan de hand waarvan een college van deskundigen een uitspraak doet. De uitspraak van het tribunaal zou uiteraard niet bindend zijn, het was immers geen door de overheid ingesteld rechtscollege, maar zou gezaghebbend kunnen zijn en de nodige invloed kunnen uitoefenen vanwege de samenstelling van het college en de overtuigingskracht van de argumentatie voor het eindoordeel. In september werd uitgewerkt hoe het College van het tribunaal zou worden samengesteld: vijf leden uit België, vijf leden uit Nederland en een neutrale voorzitter. Op dat moment zag men 1984 nog als het jaar waarin het tribunaal zou worden gehouden. Al snel werd dit vanwege de grote hoeveelheid te verzetten werk als onhaalbaar geacht en zette men in op 1985.

De opstart in Nederland

In de tweede helft van 1983 werd duidelijk dat het Nederlandse voorbereidingscomité nog flinke stappen moest zetten. Het comité telde tot op dat moment vijf leden, er moest serieus gestart worden met

ledenwerving. Op de Belgisch-Nederlandse vergadering van 13 oktober stelde Niezing een sneeuwbaltekst voor en ook om met handtekeningen van deskundigen andere deskundigen te werven. Tijdens deze vergadering werd ook voorgesteld het tribunaal uit te laten groeien tot een instituut met een permanent karakter. Wil de Jong had in 1983 in Rotterdam het Internationaal Watertribunaal bezocht en overhandigde de Belgische deelnemers een informatiemap over het tribunaal. De opzet van dit tribunaal zou als sjabloon kunnen worden gebruikt voor het opinietribunaal.

Ondanks de tijdsdruk was de volgende vergadering pas een kleine twee maanden later. Namens het Belgisch voorbereidingscomité was mr. Guido Anné aanwezig. Als eerste agendapunt kwam de naam van het tribunaal ter sprake. Op Belgisch verzoek werd die gewijzigd in 'Vlaams-Nederlands Tribunaal voor de Vrede'. Het idee van een vorige vergadering om het tribunaal uit te breiden tot een internationaal tribunaal werd afgewezen, vanwege de vele voorbereidende werkzaamheden. Er was een concepttekst voor werving opgesteld, maar deze voldeed niet en voorlopig zou men mensen persoonlijk en niet per standaardbrief benaderen.

Een belangrijk punt vormde de afbakening van de probleemstelling voor het tribunaal. Als probleem voor het tribunaal zou gelden: de toetsing van de kernwapens, in samenhang met de strategische en tactische inzetmogelijkheden, aan zowel het Volkenrecht als het Belgisch en Nederlands Staatsrecht.

Er werd een opzet gemaakt voor de organisatorische structuur van het voorbereidingscomité, met de werkgroepen Belgisch Staatsrecht, Nederlands Staatsrecht, Volkenrecht, Medische aspecten en Organisatie, met secties voor secretariaat, publiciteit, financiën en werving. De Werkgroep Volkenrecht zou gezamenlijke Belgisch-Nederlandse activiteiten moeten ontplooien. Men bezon zich op de rol van de vredesbewegingen. Besloten werd deze binnen de organisatie geen rol te laten spelen om te verhinderen dat het tribunaal reeds vooraf als partijdig zou worden gekenmerkt.

De gescheiden opzet van een Werkgroep Staatsrecht en een Werkgroep Volkenrecht kwam in het Nederlands voorbereidingscomité niet van de grond. Er werd een Juridische Werkgroep ingezet, met taakstellingen op staats- en volkenrechtelijk gebied: 'Een objectieve uiteenzetting geven van de staatsrechtelijke problematiek van de plaatsing van kernwapens op Nederlands grondgebied en de terbeschikkingstelling van kernladingen aan de Nederlandse strijdkrachten, en het inventariseren

welke verdragen en volkenrechtelijke beginselen van toepassing waren op het gestelde probleem. Daarbij dient een objectieve uiteenzetting te worden gegeven van de diverse interpretatieproblemen en van de standpunten, zoals deze in de literatuur enz. worden ingenomen, met betrekking tot de volkenrechtelijke toelaatbaarheid van de kernbewapening en van de inzet van kernwapens.' Hiernaast verrichtte de Juridische Werkgroep ook andere taken, zoals het opstellen van een reglement van het tribunaal en de controle op de teksten van wervingsbrieven en publieksinformatie.

De organisatie in Nederland krijgt vorm

Begin 1984 was het aantal leden van het Nederlandse voorbereidingscomité nog beperkt tot een tiental mensen, waarvan sommigen spoedig zouden stoppen wegens tijdgebrek. Uitbreiding en vooral daadkracht waren dringend gewenst. Op de vergadering van het comité op 21 januari werd Ton van Asseldonk genoemd. Zij werkte, voor ze eind 1983 met de VUT ging, als stafdocente Hoger Gezondheidsonderwijs. Nico Hogenhuis, die nauw met haar samenwerkte: 'Ton was een vriendelijke vrouw, altijd vrolijk en opgewekt. Zij leefde heel sober in een flatje in Den Haag en nodigde mensen uit om bij haar te komen eten. Zij stond altijd klaar en haar leven stond die jaren in dienst van het tribunaal.' Van Asseldonk werd de drijvende kracht achter de organisatie van het tribunaal. Ze zorgde ervoor dat het secretariaat functioneerde, coördineerde, organiseerde en telefoneerde haast eindeloos om steun en geld te krijgen. Meindert Stelling over haar: 'Zonder Ton was het niet gebeurd, dan was het tribunaal niet van de grond gekomen.'

Er moest een secretariaat worden opgezet en Wil de Jong zocht in haar woonplaats Rotterdam naar mogelijkheden. In maart werd een geschikt onderkomen gevonden in Gebouw De Heuvel, tegenover de Laurenskerk. Gebruik van de faciliteiten ging op basis van vertrouwen, men moest zelf turven hoe lang er getelefoneerd werd, hoe vaak de kopieermachine werd gebruikt en hoeveel frisdranken er genuttigd werden. De koffie was gratis. Onder de gebruikersovereenkomst stond ook de naam van Erna Frigge, die het secretariaat met De Jong beheerde, bestaande uit een wisselende hoeveelheid vrijwilligers.

Rotterdam werd zo het centrum voor het Nederlandse voorbereidingscomité. Manuel Kneepkens, docent strafrecht aan de Erasmus Universiteit, werd lid van de Juridische Werkgroep en zou het jaar erop culturele activiteiten in Rotterdam opzetten ten bate van fondsenwerving.

Kneepkens sprak met Nico Hogenhuis, econoom en werkzaam voor de Tweede Kamer. Hogenhuis: 'Manuel Kneepkens zei tegen mij: "Je moet penningmeester worden bij twee stichtingen." Ik zei: "Dat is te veel." "Oh," zei hij, "dan doe je er maar eentje, dat is het Tribunaal." Toen kon ik er niet meer onderuit.' Zo druppelden via de eigen netwerken mensen binnen die al spoedig sleutelfiguren werden.

Behalve naar leden voor het voorbereidingscomité werd begin 1984 ook gezocht naar mensen die zitting wilden nemen in het Comité van Aanbeveling. Het comité werd gevormd door een divers gezelschap met leden uit academische, politieke, religieuze, artistieke en vakbondskringen en (vredes)bewegingen. Er werden twee nieuwe werkgroepen opgericht, de Werkgroep Militair-strategische aspecten, waaraan Chiel von Meijenfeldt, generaal-majoor b.d. zijn medewerking toezegde, en de Werkgroep Medische polemologie. Beide werkgroepen zouden niet goed van de grond komen. Hun informatie werd toegevoegd aan het dossier dat werd opgebouwd voor de tribunaalzittingen. De Juridische Werkgroep was qua aantal deelnemers vooralsnog beperkt, later in het jaar werd getracht meer juristen te betrekken bij de Werkgroep.

Zowel in Nederland als in België zou een stichting worden opgericht, voornamelijk met het oog op fondsenwerving. Op 20 november 1984 werd in Rotterdam de Stichting Tribunaal voor de Vrede opgericht. Voorzitter van het bestuur werd Piet Akkermans, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit, Van Asseldonk werd secretaris, Hogenhuis penningmeester, terwijl Kneepkens, Prins en Stelling lid werden. In België zag men er bij nader inzien vanaf om een stichting op te richten. De leden van het Belgische voorbereidingscomité oordeelden dat dit voor hen niet nodig was, het bleef een personencomité.

Discussies

In de derde nieuwsbrief van het Tribunaal, september 1985, werd nog een keer teruggekomen op het begrip 'tribunaal'. Dat begrip bleek een 'argeloze keuze' te zijn geweest en niet iedereen had hier positieve associaties bij. Dat merkte ook Van Asseldonk in haar telefoongesprekken voor werving van leden voor het Comité van Aanbeveling en later bij de fondsenwerving. Al in een interne nieuwsbrief van juli 1984 was het begrip 'tribunaal' een punt: 'Het woord tribunaal is een omstreden en bijna uitgeput woord.' J. Sperna-Weiland, rector van de Erasmus Universiteit, was gevraagd voorzitter te worden van de nog op te richten stichting. Hij wilde wel, maar had als voorwaarde dat de naam Tribunaal

moest worden veranderd. 'Dit doen we niet,' aldus de notulen van de Nederlandse comitévergadering van 16 augustus 1984. Er volgde een discussie waarbij allerlei alternatieven opborrelden, die haast even snel weer werden afgekeurd. Uiteindelijk werd unaniem besloten dat het begrip *tribunaal* werd gehandhaafd.

Behalve de naam was ook de doelstelling van het tribunaal gedurende 1984 onderwerp van discussie. De doelstelling was in december 1983 geformuleerd als 'toetsing van de kernwapens (...).' Besloten werd naar aanleiding van de steeds terugkerende vraag 'Wat beogen jullie met het resultaat?' aan de tekst van de doelstelling 'bijdragen aan de bewustwording' toe te voegen. Dit was een geringe aanvulling en geheel in de geest van een opinietribunaal. In april kwam op de tweede vergadering van de Juridische Werkgroep de doelstelling opnieuw ter sprake: 'Er leeft onbehagen ten aanzien van uitgangspunten en doelstellingen, met name bij Jan Prins en Niels Uildriks.' Voor Prins telde de ethische invalshoek van het tribunaal zwaar en hij sprak zijn teleurstelling uit dat zijn oorspronkelijke opzet verloren leek te gaan. Hij had het model van het Neurenbergtribunaal voor ogen: politieke partijen en personen zijn fout geweest en deze dienden veroordeeld te worden. Stelling verdedigde als voorzitter van de Juridische Werkgroep de reeds vastgestelde uitgangspunten en doelstellingen, met toetsing van kernbewapening en daarop gebaseerde militaire strategieën aan staatsrecht en volkenrecht als eerste doelstelling. Dat was nodig, omdat vooraanstaande juristen anders niet overgehaald zouden kunnen worden zitting te nemen in het tribunaal. Voor de goede opbouw moest de bestaande situatie juridisch scherp gedefinieerd worden en daarna de verantwoordelijkheid voor die situatie aan de orde worden gesteld. Zowel Prins als Uildriks gingen hiermee akkoord.

Daarmee was de doelstellingendiscussie nog niet voorbij en in oktober begon er ongeduld over het gebrek aan afronding te ontstaan, zoals blijkt uit een brief van 18 oktober van de Werkgroep Organisatie aan de leden van de Juridische Werkgroep: 'Diegenen, die de vergadering [van 4 oktober] bijwoonden, weten – en die er niet waren kunnen al lezende merken – dat de doelstellingendiscussie nog steeds voortwoedt!' Om daar snel een heldere afronding voor te vinden stelde de Werkgroep Organisatie een peiling voor. Twee keuzen werden voorgesteld: een nieuwe, ruimere doelstelling formuleren of de bestaande handhaven. Men werd verzocht de voorkeur schriftelijk in te dienen of deze telefonisch aan het secretariaat door te geven. Wie een nieuwe doelstelling wilde werd dringend verzocht 'een proeve van een nieuwe

formulering' te leveren. Een week later was de uitslag duidelijk: handhaving van de bestaande doelstelling, echter niet zonder dat daarna op de vergadering van de Juridische Werkgroep en tot verbazing van de notuliste Ton van Asseldonk de discussie gewoon weer verderging. Van Asseldonk deelde op een vergadering met de Belgische comitéleden mee dat de discussie over de doelstellingen voor wat betreft het Nederlands voorbereidingscomité was afgerond:

Het Tribunaal voor de Vrede heeft tot doel:

- Het objectief toetsen van de kernbewapening in samenhang met de op de inzet van deze wapens gebaseerde militaire strategie aan het Belgisch en Nederlands nationaal recht en volkenrecht.
- Op grond van deze toetsing komen tot een uitspraak van het Tribunaal over het gevoerde defensiebeleid.
- Middels deze uitspraak steun bieden bij het bepalen van een standpunt ter zake van de kernwapens en de militaire strategie aan regeringsfunctionarissen, parlementariërs en – uiteraard – individuele staatsburgers.

Het Belgisch voorbereidingscomité

In de loop van het jaar werden met het Belgisch voorbereidingscomité besluiten genomen over vorm en opzet van het tribunaal. Er werd bijna maandelijks vergaderd, de ene keer in België, de andere keer in Nederland, al snel alleen nog in Rotterdam. Indien nodig werd er getelefoneerd. In het Nederlandse voorbereidingscomité zaten voornamelijk juristen, in het Belgisch voorbereidingscomité zaten naast juristen ook vertegenwoordigers van vredesbewegingen en organisaties voor ontwikkelingssamenwerking. Daarmee had de Belgische inbreng in de voorbereidingen voor het tribunaal een hoger politiek gehalte en dat beschouwden ze niet als nadeel. Wilde het Nederlands voorbereidingscomité afstand houden van de vredesbeweging, in het Belgisch voorbereidingscomité was deze vanaf het begin vertegenwoordigd.

Het Belgisch voorbereidingscomité had zoals eerder gemeld de vorm van een personencomité. Coördinator van het comité was Guido Anné van het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (NCOS). Andere deelnemers waren Jean Jackmain van de NCAPB (Vlaamse en Franstalige vredeskoepels), Serge de Rijcke van de Democratische Juristen Liga, Bert Cleymans van de OCV-VAKA (Vlaamse vredeskoepel),

Luc de Munck (politicoloog), Jacques Vantomme (jurist), Jan Stes (Groene Partij) en Paul Breckmans-Wienert (Die Grünen, Duitsland). Marc Desmaele was verantwoordelijk voor het secretariaat in Brussel.

Een vorm en een plaats

In februari 1984 deelde het Belgisch comité mee dat ze het idee van een tribunaal 'met gunstig effect' had gepresenteerd op een actieconferentie en op een avond van de Belgisch-Luxemburgse Unie voor Strafrecht. De comitéleden wilden van het tribunaal een Benelux-tribunaal maken. De Nederlandse comitéleden lieten zich hier niet over uit en het idee verdween van tafel. In maart doemde een nieuw idee op, 'schaalvergroting van het tribunaal'. Men stelde zich voor dat diverse landen na elkaar een tribunaal zouden organiseren en dat daarna eventueel een hoger beroep zou kunnen plaatsvinden bij een Europees tribunaal. Ook dit idee bleef een idee.

Eerder in februari was in het Belgisch comité besloten een keuze te maken voor een *jury* van rechters, als het kon tweetalig, vanwege de verbreding van het comité met Walen. De opzet van het tribunaal was echter een groep juridisch geschoolde deskundigen, als *college*, een uitspraak te laten doen.

Er moest een besluit worden genomen over de plaats van het tribunaal. In april was de keus beperkt tot twee steden, Antwerpen en Rotterdam. Er waren diverse afwegingscriteria als internationaal karakter, financiële mogelijkheden, organisatorische belasting en publiciteits-effect. Er tekende zich door de tweetaligheid en beschikbaarheid van tolken een voorkeur af voor Antwerpen. De Universiteit Antwerpen zou volgens Anné kosteloos faciliteiten ter beschikking stellen. Als extra argument telde dat men voor de praktische organisatie terug kon vallen op de grote vredeskoepels. Een besluit werd nog niet genomen, er moest eerst een nadere beoordeling plaatsvinden.

Tijdens dezelfde vergadering vroeg Piet Hein van den Brandhof, lid van de Nederlandse Juridische Werkgroep, zich af of toetsing van de kernbewapening in samenhang met de op de inzet van deze wapens gebaseerde militaire strategie alleen op strafrechtelijke gronden moest geschieden of dat uitbreiding naar veroordeling van 'partijpolitieke dragers van het beleid' wenselijk was. Dit bracht de discussie op het afschrikkingseffect met termen als aanklacht en vonnis. Breckmans-Wienert stelde dat het tribunaal de juridische bevoegdheid niet had om zo te werk te gaan. Om de bereidheid van vertegenwoordigers van de staat positief te beïnvloeden, stelde hij voor te kiezen voor onderzoek en

te komen tot een constatering in plaats van een veroordeling. Breckmans-Wienerts ideeën zouden later grotendeels worden uitgevoerd. Er zou niet worden aangeklaagd maar ondervraagd en er zou een oordeel worden uitgesproken in plaats van een veroordeling.

Financiën

Voor de organisatie van het tribunaal was geld nodig. Begin 1984 was onduidelijk hoeveel, zonder begroting was het 'koffiedik kijken'. Inkomsten waren er niet en alle kosten kwamen nog voor rekening van de leden van het voorbereidingscomité. Over reiskosten werd niet gesproken en wie deelnam aan een telefonische vergadering deelde deze kosten met de anderen. De organisatie zou echter groeien, er moest een secretariaat worden gevestigd en er gingen brieven en informatiemateriaal de deur uit. Met het secretariaat kwamen de grotere uitgaven en die moesten worden gedekt. De leden van het voorbereidingscomité werden door Van Asseldonk met klem verzocht ofwel persoonlijk een schenking te doen of een kleine risicodragende lening te verstrekken en in de kring van eigen relaties soortgelijke verzoeken te doen. Voor de fondsenwerving werd een informatiemap samengesteld met daarin de doelen van het Tribunaal en een begroting om inzicht in de kosten te geven. De informatiemap werd naar diverse fondsen gestuurd, waaronder het Prins Bernhard Cultuurfonds, de zeven kerkgemeenschappen die de IKV-campagne 'Help de kernwapens de wereld uit' steunden en de vijfenzeventig zogenaamde 'kernwapenvrije gemeenten', die hadden verklaard geen kernwapens op hun grondgebied toe te staan.

Een apart verzoek om subsidie werd ingediend bij de gemeente Rotterdam. Na een eerder gesprek met de gemeente over de werkzaamheden van het Tribunaal voor de Vrede diende het Tribunaal op 24 december 1984 een subsidieaanvraag in, onder verwijzing naar de traditie van de Maasstad op het gebied van dit soort manifestaties en naar de symboolfunctie die Rotterdam als geen andere Nederlandse stad had waar het ging om oorlogsgeweld: 'Onze keus voor Rotterdam is dus heel bewust. Het Tribunaal voor de Vrede hoort "HIERO".' De gemeente Rotterdam ondersteunde het tribunaal ruimhartig.

In de laatste maand van het jaar verschenen in *Trouw*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *De Waarheid* kleine advertenties, met als kop: 'Kernwapens: met welk recht?' Hierin werd opgeroepen om geld bij te dragen aan het tribunaal. Voor een bijdrage van 25 gulden kreeg men de uitgebreide brochure en zou men regelmatig door nieuwsbrieven op de hoogte worden gehouden.

Verder zoeken

In april waren Rotterdam en met enige voorkeur Antwerpen besproken als plaatsen waar het tribunaal zou kunnen plaatsvinden. De voor- en nadelen moesten nog nader worden onderzocht. De Belgische comité-leden hadden goede contacten met de Universiteit van Antwerpen en het zag ernaar uit dat de universiteit gratis voorzieningen ter beschikking zou stellen.

Wil de Jong nam contact op met het Studium Generale van de Erasmus Universiteit en op 1 mei werden de mogelijkheden voor een plaats voor het tribunaal met universiteitsvertegenwoordigster Marian Ketting doorgesproken. Belangrijkste voorwaarde voor het Studium Generale was dat het tribunaal zou plaatsvinden in Rotterdam. Werd aan deze voorwaarde voldaan, dan bood het Studium Generale de mogelijkheden aan van gratis zalen en audiovisuele middelen, hulp bij de organisatie, hulp bij fondsenwerving en het werven van deskundigen namens de Erasmus Universiteit.

De euforie over het aanbod duurde niet lang. Er volgde op 3 september een bijeenkomst met de Commissie Studium Generale, die een regelrechte koude douche werd voor de deelnemende leden van het voorbereidingscomité. Uit het verslag hiervan: 'Het begon al afschuwelijk. De voorzitter? (men stelde zich niet voor): "De Belgen hebben geloof ik al afgehaakt....." Koen Koch beheerste "het veld". Piet ter Hall gaf nog iets weerwoord. Het was erg jammer dat Manuel Kneepkens niet aanwezig was, als commissielid. Volgens Koch 'wil de Erasmus de "politieke lading", die het woord tribunaal oproept niet aan (pseudo-juridische opvoering) en wordt de Universiteit hierdoor gecompromitteerd.' Er volgde een discussie over andere mogelijkheden waarbij het woord tribunaal min of meer taboe was voor de universiteit. Men kwam er niet uit en de Erasmus Universiteit bleek geen reële optie meer.

Uit België kwam ook slecht nieuws. Anné, die een paar maanden eerder nog de stellige verwachting had uitgesproken dat de Universiteit Antwerpen faciliteiten kosteloos ter beschikking zou stellen, was vertrokken. De Munck schatte in dat de universiteit niet langer een mogelijkheid was. Voor een plaats in Nederland opperde Prins dat de mogelijkheden van de universiteiten in Nijmegen en Maastricht moesten worden onderzocht. Na de zomervakantie werd professor Jan Tinbergen tevergeefs gevraagd om de mogelijkheden bij de Erasmus Universiteit na te gaan.

Op de vergadering van 20 september van het Belgisch voorbereidingscomité werd Brussel als nieuwe plaats voor de tribunaaldagen voor-

gesteld. Men had informatie ingewonnen of het mogelijk was op 13 en 14 september het tribunaal op de Vrije Universiteit Brussel te houden. De universiteit was daartoe bereid en zou gratis accommodatie ter beschikking stellen. Maar of deze mogelijkheid serieus was is onduidelijk, nergens in de bewaard gebleven documenten van het Tribunaal wordt hier verder over gesproken. Naast het zoeken naar een plaats voor het tribunaal, wilden de Belgische comitésleden in het voorjaar 1985 een studiedag organiseren over 'de raketten versus het interne Belgische recht.' Volgens de notulen zou dit 'meteen de start vormen van de campagne naar buiten toe'.

In Nederland liepen de pogingen om in Nijmegen of Maastricht onderdak te vinden op niets uit en het jaar eindigde zonder dat er een locatie was gevonden. Uit België kwamen geen nieuwe ideeën meer.

Dwarsverbanden

Eind 1983 had het Nederlands voorbereidingscomité besloten om de vredesbeweging buiten de organisatie van het tribunaal te houden, om niet als partijdig te worden aangemerkt. Wel konden vredesactivisten op persoonlijke titel een rol spelen en werd voorzichtig de hoop uitgesproken dat zij konden helpen met de fondsenwerving. Voor de vredesbeweging was, na de tweede massademonstratie tegen de kruisraketten op 29 oktober 1983, de vaart er even uit. Het kabinet Lubbers I had geen besluit genomen over de plaatsing van kruisraketten en stelde een definitieve beslissing uit tot november 1985. In deze betrekkelijke luwte was er ruimte voor ondersteuning van de activiteiten van andere antikernwapenactivisten. Zo probeerde Sienie Strikwerda, voorzitter van het KKN, eind 1983 samen met een activiste van Vrouwen voor Vrede interesse te wekken voor het tribunaal. In februari 1984 stelde Strikwerda voor om het KKN een verzoek te sturen voor spreek-tijd op zijn vergadering. Ook met Mient Jan Faber en het IKV waren er contacten. Halverwege 1984 stond er een gesprek met het KKN op de agenda. Volgens een afspraak met Strikwerda zou dit gesprek oriënterend zijn met haar, Faber en Van Traa. Dit gesprek werd nooit gehouden, met maanden later in een verslag van de Juridische Werkgroep de mededeling: 'Er is een brief van het KKN dat ze vanwege interne impasse nog geen gesprek met ons kunnen aangaan.'

Wat had het voorbereidingscomité verwacht van deze contacten? Meindert Stelling: 'De vredesbeweging was erg sterk op dat moment en als ze het tribunaal hadden gesteund, had dat de druk op de politiek vergroot. Voor de vredesbeweging was het ook een stap verder geweest.'

Van zeggen "We vinden deze politiek niet goed" naar "Het is ook in strijd met het recht." Maar ik denk dat ze het een stap te ver vonden gaan.' Er kwam uiteindelijk niets uit. Kneepkens uitte zijn teleurstelling over deze gang van zaken begin 1986 in een interview: 'Ik heb nog een noot te kraken: het IKV heeft noch het Tribunaal voor de Vrede, noch het proces tegen de staat willen steunen.'

Naast het Tribunaal voor de Vrede was er nog een juridisch initiatief. Niet zoals bij het tribunaal om tot een oordeel te komen, maar juist tot een veroordeling, en wel die van de Nederlandse staat (de Staat) door de rechtbank. In februari 1984 verschenen de eerste krantenberichten dat er onderzoek werd gedaan naar de juridische haalbaarheid van een civiel proces tegen de Staat wegens de plaatsing van kruisraketten. Toen dit mogelijk bleek werd de Stichting Verbiedt de kruisraketten (SVK) opgericht en begon men op grote schaal via advertenties in dagbladen mede-eisers tegen de Staat te zoeken. Met de financiële bijdragen van ruim 20.000 mensen werd een proces mogelijk. De Staat werd op 21 november 1984 gedagvaard.

Hoewel de twee organisaties een verschillende insteek hadden, waren er ook overlappingen. Niet onverwacht was de betrokkenheid van Meindert Stelling bij de SVK. Stelling gaf juridische adviezen en sprak tijdens voorlichtingsbijeenkomsten voor de werving van mede-eisers. Het Tribunaal voor de Vrede stond positief tegenover het proces tegen de Staat. In de nieuwsbrieven die in 1985 verschenen werd er uitgebreid bij stilgestaan. Kneepkens zag in een ingezonden stuk in de krant mogelijkheden voor het proces. Maar hij uitte in een interview ook zijn twijfel: 'Aan het proces tegen de Staat zitten haken en ogen, het speelt voor de burgerlijke rechter en op korte termijn is er geen uitspraak te verwachten. Ons tribunaal wil een mening geven en ongetwijfeld zal dat het debat in de Kamer beïnvloeden.' Hiermee werd het belang van het tribunaal toegelicht. De uitspraak van het tribunaal zou ruim voor 1 november 1985 worden gedaan, de dag dat het kabinet-Lubbers I een definitief antwoord moest geven op de vraag 'plaatst Nederland kruisvluchtwapens?' De rechtbank in het proces tegen de Staat zou naar verwachting eerst op een latere datum haar oordeel kunnen vellen.

De Belgisch-Nederlandse samenwerking

Begin 1984 was duidelijk wat er moest gebeuren, en dat was veel, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Tijdens gezamenlijke vergaderingen werd de stand van zaken doorgenomen. In België kon gerekend worden op hulp van de vredeskoepelorganisaties. Het voorbereidende juridische

werk verliep voorspoedig, het jaar ervoor was daartoe al een basistekst geschreven. De Nederlandse basistekst zou worden afgeleid van verslagen van het Engelse International Law Against War (INLAW) en het Amerikaanse Lawyers Committee on Nuclear Policy (LCNP), het Neurenbergproces (1946) en het Genocideverdrag (1948).

Uit België kwamen signalen dat de vaart er goed inzat. Anné meldde in maart telefonisch dat de voorbereidingen in november al zouden zijn afgerond. De notulen van de vergadering van het Nederlandse voorbereidingscomité van die maand lieten bij deze mededeling van ongeloof blijken: 'Wij vragen ons af welke voorbereidingen? Zijn dit puur juridische of menen zij ook organisatorisch dit te kunnen realiseren?' In april voerde Anné de druk verder op, in de planning bleek België eerder klaar te kunnen zijn dan Nederland. De Belgische juridische basisteksten zouden in juli gereed zijn, de Nederlandse pas in september. Anné maande tijdens de Belgisch-Nederlandse vergadering van het voorbereidingscomité tot spoed, van Nederlandse zijde werd om begrip en geduld gevraagd.

Voor de geplande gezamenlijke vergadering van 23 juni 1984 liet het Belgisch voorbereidingscomité het afweten en de vergadering werd verdaagd. Er zouden meer vergaderingen volgen, ook voor juridische zaken, waar de Belgische comitéleden niet kwamen opdagen. Op de vergadering van 14 juli werd voor het eerst getwijfeld aan de opzet van een gezamenlijk tribunaal. De plaatsing van kruisraketten in België stond gepland voor het voorjaar van 1985. In Nederland zou pas later dat jaar op 1 november een definitief besluit tot plaatsing worden genomen. Dit zou kunnen leiden tot het besluit om in beide landen de zittingsdagen van het tribunaal op verschillende tijdstippen te houden. Voor beide comités stond echter vast dat kwaliteit belangrijker was dan het tijdstip.

Terwijl nog naarstig werd gezocht naar een plaats waar het tribunaal kon worden gehouden, werd in oktober in de Werkgroep Publiciteit getwijfeld of het wel verstandig was om een gezamenlijk tribunaal in België te houden. Voor de Nederlandse pers lag het niet voor de hand om veel aandacht aan een tribunaal in België te besteden. Deze twijfel werd eind oktober in het Belgisch voorbereidingscomité besproken. Men zag de redelijkheid van deze twijfel in, maar bij het omgekeerde – een tribunaal in Nederland – zou voor de publiciteit in België hetzelfde gelden. Volgens een nieuw voorstel zou het tribunaal op twee plaatsen gehouden kunnen worden, een deel in Brussel en een deel direct er achteraan in Rotterdam. De Belgische comitéleden zagen het publicitaire

voordeel hiervan, maar ook het nadeel dat het Belgisch-Nederlands karakter van het tribunaal 'op de helling kwam te staan'. De notulen: 'Er moet dan wellicht gezocht worden naar andere vormen van samenwerking.'

Die samenwerking stond als eerste punt op de agenda van de vergadering in Brussel op 20 november. Voor Nederland waren aanwezig Jan Houtman van de Werkgroep Publiciteit en De Jong, die voor het Nederlandse voorbereidingscomité notuleerde. De Jong deed meer dan sec opschrijven wat er werd gezegd, zij noteerde ook de sfeer van de vergadering en toen deze volkomen onverwachte Belgische standpunten opleverde, haar verbijstering. Eerste en belangrijkste punt op de agenda was de Belgisch-Nederlandse samenwerking, meer concreet het voorstel om het tribunaal in twee steden te houden. De Jong en Houtman betoogden nog eens dat een tribunaal in het ene land nadelige publicitaire gevolgen had voor het andere land. De Belgische comitéleden beaamden dit en stelden aparte tribunalen voor, bijna geheel gescheiden. Jacques Vantomme voerde aan dat Belgische politici de reis naar 'het barre noorden' niet zouden willen ondernemen als zij ook in België zouden spreken. Waarop een discussie volgde over de rol van die politici. Vantomme betoogde dat het tribunaal in België uitsluitend bedoeld was om politici te overtuigen druk uit te oefenen op een regeringsbesluit en voerden aan dat, om hun doel te bereiken, voor een strategie gekozen moest worden die afweek van die van Nederland. Voor de Nederlandse comitéleden lag dit anders.

Vantomme verliet daarop de vergadering om aan een andere te kunnen deelnemen. De Jong notuleerde dat de sfeer nu wat informeler werd. De Nederlandse comitéleden betoogden dat een gescheiden optreden het beoogde publicitaire effect niet ten goede zou komen, wat door de Belgische comitéleden werd bevestigd. Daarna ontspoorde het idee van een gezamenlijke inspanning geheel. De notulen: 'Jean Jackmain voerde nu aan dat een tribunaal in België in feite niet haalbaar zal zijn, dat het gedevalueerde woord heel veel kritiek opriep en er zoveel angst was, dat dit tribunaal een replica van Grünen en Londen zou worden. De Nederlandse delegatie viel stil...' Er volgde een 'voor ons niet zo goed te volgen verhaal', dat aangeklaagden niet voor het tribunaal zouden willen verschijnen, en dat getuigen moeilijk te vinden zouden zijn. Ook werd de vrees geuit dat ultrarechtse groepen de gelegenheid om een verklaring af te leggen zouden aangrijpen voor eigen publicitaire doeleinden. Toen kwam opeens het voorstel van Desmaele om de Belgische zittingen om te dopen tot colloquium en

vanuit het voorbereidingscomité een minimale bijdrage te leveren aan het Nederlands-Belgisch tribunaal in Rotterdam. De invulling van dat minimale bleef onduidelijk en omvatte eigenlijk niet meer dan goede bedoelingen op organisatorisch gebied.

Was deze koerswijziging voorbereid? Het aantal Belgische comité-leden in de vergadering was intussen van vijf naar drie gezakt. Zij verklaarden dat het voorstel van Desmaele voor hun achterban geen probleem zou opleveren. De Nederlandse comitéleden wilden hier geen besluit over nemen zonder dat de consequenties van alle kanten bekeken zouden zijn. Omdat een uur vergaderen 100 gulden kostte, zette men er een punt achter. De Jong in haar afsluiting van het verslag: 'Beste Nederlandse comitéleden, wat doen we hiermee? Wij stellen voor voorbij te gaan aan het personencomité. Dit comité is, naar ons gevoel, bezig de juridische voorbereidingsdagen in het voorjaar te organiseren alsmede de colloquiumdagen in Brussel om de mogelijkheden te onderzoeken van een proces tegen de Belgische staat.'

Of dat zo was bleef onduidelijk, maar van een serieuze inbreng van het Belgische comité bleek geen sprake meer. De verbazing van De Jong doet vermoeden dat dit toch enigszins uit de lucht kwam vallen. Tot dan toe hadden de Belgen niet definitief gezegd dat ze zelf geen tribunaaldagen zouden organiseren, maar hoopvol zag het er niet uit.

Gevonden: een locatie

Begin januari 1985 werd een belangrijke beslissing genomen. De Nederlandse tribunaaldagen zouden in september plaatsvinden en men sprak een voorkeur uit voor een locatie in Rotterdam: het stadhuis, de Laurenskerk, de Ahoyhallen of De Doelen. Wil de Jong ging in gesprek met dominee A. Lamping van de Laurenskerk, die welwillend stond tegenover het gebruik van de kerk als locatie voor het tribunaal. Een maand later stemden de kerkenraad van de Hervormde Gemeente en de beheerders van de kerk in met de verhuur. Hiermee was de zoektocht naar een locatie ten einde.

De Laurenskerk had naast faciliteiten een belangrijk voordeel. Het secretariaat van het Tribunaal zat tegenover de kerk in Gebouw De Heuvel. Dat de uiteindelijke locatie een kerk betrof was puur toeval. H. Sandberg, oud-hoofdredacteur van *Het Parool* in een column: 'Het mooiste vinden de organisatoren het als ze zo'n tribunaal kunnen houden in een plechtige ruimte, bij voorkeur een kerk, die een glans van heiligheid uitstraalt die ver uitrijst boven het gezag van de rechtszaal.'

De Laurenskerk in Rotterdam, 1984.

Financiering

Eerste punt op de agenda van het nieuwe jaar: financiën. Na de hoge kosten van december 1984 was de kaspositie slechter dan ooit. De fondsenwerving was op gang gekomen met de verzending van informatiepakketten naar kerken, fondsen en kernwapenvrije gemeenten. Reacties erop waren er nog niet. Besloten werd om op de kleintjes te letten en er zou worden gezocht naar mogelijkheden tot gratis kopiëren en verzenden. Prins opperde zijn idee van benefietconcerten en hij zou zelf acties ondernemen richting hem bekende artiesten.

De Stichting Tribunaal voor de Vrede dreef op vrijwilligers, die daar geen vergoeding voor kregen. Hogenhuis in het financiële eindverslag:

'Hoewel de eigen medewerkers van weinig inkomen rond moeten zien te komen, kunnen ze nooit iets declareren.' Besloten werd een lening aan te vragen bij de Triodos Bank, die drie rentetarieven hanteerde. Als de bank achter de doelstellingen van de aanvrager stond, kon die tegen het gunstigste tarief lenen. Daaraan voldeed het Tribunaal. Ook bij de AMRO werd een offerte aangevraagd. Die bank vroeg een lager rentetarief dan de Triodos Bank. Ton van Asseldonk deed het Tribunaal een aanbod. Zij was bereid uit eigen middelen een groot bedrag voor te schieten, zonder rentevergoeding. In de loop van het jaar kwam dit bedrag in tranches ter beschikking. De lening was echter geen uitnodiging om het rustig aan te doen met de fondsenwerving.

Een tussentijds overzicht van het ondersteuningsverzoek aan fondsen en stichtingen liet vooral negatieve reacties zien of de status 'in behandeling'. Maar er waren ook successen, de Stichting Steunfonds Maatschappij Hervorming en de Haella Stichting schonken bedragen. Op 19 december 1984 werd het verzoek om een bijdrage aan kernwapenvrije gemeenten gedaan, maar dit leverde hoofdzakelijk teleurstellingen op. De gemeente Amsterdam antwoordde 'dat er geen Amsterdams belang mee gediend is, en dat is voorwaarde voor subsidiëring' en de gemeente Hoorn: 'Wij achten het niet op zijn plaats dat de lokale overheid een dergelijk initiatief om het defensiebeleid van de regering aan de kaak te stellen ondersteunt.' Slechts vier gemeenten gaven een bijdrage.

Terwijl de reacties op de verzoeken aan instellingen en gemeenten binnendruppelden, deed de gemeente Rotterdam in februari de toezegging tot subsidie. Met enige regelmaat verschenen er kleine advertenties in kranten om het Tribunaal bij het grote publiek bekend te maken en werd gevraagd om een bijdrage. Wie 25 gulden stortte werd vriend(in) van het Tribunaal en zou de vier nieuwsbrieven (mei, augustus, september 1985, februari 1986) van het Tribunaal ontvangen. De nieuwsbrieven hadden als doel de bekendheid van het Tribunaal te vergroten, maar dienden ook ter fondsenwerving: 'Hoewel er dagelijks giften binnenkomen moeten we blijven proberen geldbronnen aan te boren; het organiseren van een tribunaal vreet geld,' en in de notulen van 11 juni: 'Het PIN (Projecten in Nederland) heeft een financiële bijdrage toegezegd (...), na stug volhouden van Ton.'

In eigen kring werd verder gezocht naar middelen. Zo werd tijdens een werkweekend bij Bep Marcus, lid van de Juridische Werkgroep, geopperd de aanwezigen uit te nodigen garant te staan voor een zeker bedrag. Later in het jaar ging het de goede kant op met de financiën en

in de nieuwsbrief van augustus werden de lezers daarvoor bedankt. Het laatste half jaar waren de overschrijvingen en steuntoezeggingen met steeds grotere regelmaat binnengekomen. Het verder nog benodigde bedrag werd onder meer opgehaald met individuele acties. Hogenhuis over zijn en Van Asseldonks activiteiten op dit terrein: 'We gingen naar bijeenkomsten van de vredesbeweging over de kruisraketten. Daar kregen wij ook het woord en vertelden waar we mee bezig waren, vroegen geld en verkochten folders.' Soms leverde zo'n avond niet veel op, maar bij elkaar waren het wel substantiële bedragen.

In Rotterdam werden spreekwoordelijk de mouwen opgestroopt. Kneepkens organiseerde culturele activiteiten ten bate van fondsenwerving. Voor een zondagmiddag in mei had hij gratis het bibliotheektheater kunnen regelen voor het evenement 'Schrijvers voor het vredestribunaal'. Onder meer Cees Buddingh', Jan Eijkelboom, Bob den Uyl en Jana Beranová lazen voor uit eigen werk, met tussendoor optredens van een band en een cabaretgroep. In juni lanceerde Kneepkens zijn bundel *Gedichten tegen de atoomoorlog* die hij een middag lang signeerde in boekhandel Van den Bosch in Rotterdam. In Plan C Theatercafé werden zondagmiddag 8 september onder leiding van veilingmeesters Manuel Kneepkens en kunstenaar Ruut Ramseier ruim 120 kunstwerken geveild die waren afgestaan door 84 kunstenaars. Er kwamen ook twee pijpen van voormalig Rotterdams burgemeester Van der Louw onder de hamer en 'een collectie kitsch afgestaan door Toos de Jong van het stadhuis.' Kneepkens riep het publiek op veel te kopen: 'Anders komen die raketten er.' Het werd een slijtageslag, aldus een bezoeker, die tien uur duurde, het was avond voor het laatste kunstwerk was geveild. De veiling leverde een ruim bedrag op.

Een nieuwe verrassing uit België

Het idee van het Belgisch voorbereidingscomité een colloquium van een dag te houden in plaats van zelf ook tribunaaldagen te organiseren was eind januari 1985 nog niet duidelijk. Voorgesteld werd om 'samen met de Belgen een heel weekend te besteden aan vraagstukken rond de tribunaalweek'. Er was al gepeild wat de accommodatie hiervoor zou kosten, maar Bep Marcus deed een prachtig aanbod. Bij haar thuis in Baarle-Nassau waren maar liefst twaalf bedden en ruimte in overvloed. Het weekend van 23-24 maart werd afgesproken, waarvoor achttien Nederlanders en vier Belgen zich aanmeldden. Men had er zin in, misschien ook wel dankzij de enthousiaste mededeling: 'Bep woont in

de rimboe! Er zijn geen lantaarns; voor eventuele nachtwandelingen zaklantaarns meenemen, voor alle wandelingen waterdichte laarzen.'

Twee dagen van discussie vulden het weekend, maar de Belgische comitéleden waren, hoewel uitdrukkelijk uitgenodigd, helaas niet gekomen. Het was niet duidelijk waarom zij verstek hadden laten gaan. In april liet Nico Hogenhuis weten dat de Belgen eerst na intern beraad weer met de Nederlandse comitéleden wilden overleggen. Op 2 mei kwam er iets meer duidelijkheid. Van Asseldonk deed mee dat 'onze Belgische vrienden hun deel van het tribunaal willen beperken tot de veertiende september 1985. De ochtend van deze dag is gereserveerd voor de getuigenissen, de middag voor werkgroepen, die vervolgens aan de jury zullen rapporteren.' Besloten werd een delegatie naar Brussel te sturen om de onderlinge communicatie te verbeteren.

Op 14 mei kwam er duidelijkheid. Het Belgisch voorbereidingscomité was gestopt door gebrek aan continuïteit van de personencomités. Met het stoppen van Anné, De Munck, Desmaele en de al een jaar lang niet meer gesignaleerde De Rijcke was van een organisatie geen sprake meer. Het idee van een colloquium was opgepakt door de Waalse organisaties Mouvement International de la Réconciliation – Internationale des Résistants a la Guerre (MIR-IRG) en La Coordination Nationale d'Action pour la Paix et la Démocratie (CNAPD). Deze organisaties zetten in op een meer organisatorische opzet en het colloquium zou werkgroepen moeten kennen. Vooral in de Juridisch-democratische Werkgroep hadden men de Nederlandse comitéleden een rol toebedacht. De rapporteurs van de werkgroepen zouden teksten moeten leveren die bruikbaar waren in Rotterdam. Wat betreft het tribunaal hadden de Belgische comitéleden geen groot belang meer bij de uitspraak, evenmin als bij de tijd en wijze waarop die zou worden bekendgemaakt. Het verslag van de bijeenkomst in Brussel waar de Nederlandse comitéleden van deze ontwikkeling op de hoogte werden gesteld, besloot met: 'Onze Belgische vrienden kunnen voor het colloquium geen programmaboekje produceren.'

Een week later werd de stand van zaken door de Nederlandse comitéleden besproken. Prins uitte zijn teleurstelling. De gemaakte afspraken waren niet nagekomen en hij stelde voor om het overleg met de Belgische comitéleden te stoppen. Van Asseldonk drukte dit idee meteen de kop in. Dat was onmogelijk, overal was al aangekondigd dat er een Belgisch-Nederlands tribunaal zou worden gehouden. Er moest wel open kaart worden gespeeld met de eigen, Nederlandse leden van het College. Voor de pers zou het Belgisch colloquium gepresenteerd worden als voorbereiding, terwijl het eigenlijke tribunaal in Rotterdam zou plaats-

vinden. Dit beeld werd succesvol naar buiten gebracht, waarmee het beeld van een Belgisch-Nederlands tribunaal overeind bleef. Meindert Stelling later: 'We hebben ze niet laten zakken door er een Nederlands tribunaal van te maken, maar daar kwam het in belangrijke mate wel op neer.'

De zoektocht naar collegeleden, getuigen en getuigen-deskundigen

Op een van de eerste Belgisch-Nederlandse vergaderingen in 1983 werd de gewenste samenstelling besproken van het College van het tribunaal dat uitspraak zou doen: vijf leden uit België en vijf leden uit Nederland. Bescheiden aantallen en het zou niet moeilijk moeten zijn hiervoor mensen te vinden. In diverse vergaderingen rond de jaarwisseling van 1983-1984 werden namen geopperd en werd afgesproken wie welke mensen zou benaderen. Om afbreuk aan de objectiviteit van het tribunaal te voorkomen, zouden de leden van het College niet worden betrokken bij de werkzaamheden van het voorbereidingscomité. Dat voornemen zou een ongeplande uitzondering kennen. J. Degenkamp, hoogleraar bij de Rijksuniversiteit Groningen, nam tot het voorjaar van 1984 deel aan de Nederlandse vergaderingen en benaderde ook diverse collega-hoogleraren voor het tribunaal. Degenkamp, die lid werd van het Comité van Aanbeveling, zou ook lid van het College worden.

In het voorjaar van 1984 moesten ook mensen voor de diverse werkgroepen en het Comité van Aanbeveling worden gezocht, evenals voor het bestuur van het Tribunaal. Gezocht werd naar zwaargewichten en wie niet in het college wilde plaatsnemen, viel misschien wel te interesseren voor een werkgroep of het Comité. De invulling van het college verliep moeizaam. Mogelijke deelnemers werden benaderd, waarvan sommigen direct lieten weten geen rol te willen spelen en anderen soms een lange tijd een slag om de arm hielden.

Aan het begin van het jaar werd bepaald dat men collegeleden wilde met een juridische achtergrond en ethici als getuige-deskundige. De Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand (Novib) werd gevraagd of zij een rol wilden spelen in het tribunaal. Novib zag hiervan af. Met de Belgische comitéleden werd afgesproken dat de keus en verantwoordelijkheid voor de vijf te leveren leden bij ieder land afzonderlijk lag. Op dat moment, in de zomer van 1984, was er echter nog geen enkel Nederlands collegelid gevonden. De eerste toezegging kwam in november van J. Tapia Valdés, oud-minister van Justitie in de regering Allende en politiek vluchteling uit Chili. Begin 1985 moesten nog vier Nederlandse collegeleden worden geworven. Het jaar begon

goed met de toezegging van professor E. Schillebeeckx, dominicaan, theoloog en hoogleraar, maar vanwege gezondheidsproblemen moest hij van deelname afzien. Th. van Boven, hoogleraar internationaal publiekrecht te Maastricht en gewezen directeur mensenrechten van de Verenigde Naties, deed wel mee en was behulpzaam met het voorstellen van mogelijke collegeleden.

In de brochure van het Tribunaal was toegezegd dat iedereen welkom was als getuige, ongeacht hun standpunt ten aanzien van het huidige beleid omtrent kernwapens. De getuigen zouden ruim voor de zittingsdagen een verklaring moeten insturen met een toelichting. Het voorbereidingscomité vermoedde dat vooral mensen uit de vredesbeweging, derde wereldorganisaties of milieudefensie zouden reageren, die de vereiste inzichten en kennis hadden. Aandrang uitoefenen op het grote publiek om te komen getuigen zou zinloos zijn. Om goede getuigen te krijgen en hierin te kunnen sturen werden tijdens het werkweekend bij Bep Marcus voor diverse categorieën getuigenissen, waaronder supranationaal recht en collectieve veiligheid, namen van mensen genoteerd die benaderd zouden worden. Veel van hen zouden in september als getuige voor het tribunaal verschijnen.

Met de categorie getuigen die het bestaande beleid wilden verdedigen of toelichten bleef het behelpen. Oud-ministers van Defensie Hans van Mierlo, Henk Vredeling en Bram Stemerding wilden niet, terwijl hun politieke partijen zich onomwonden tegen de plaatsing van kruisraketten hadden uitgesproken. De opzet van het tribunaal was nog steeds een ondervraging van getuigen door juristen, waarna het college een oordeel zou vellen. De regering werd uitgenodigd om 'gouvernementele advocaten te leveren om op elk terrein alle getuigen te ondervragen'. Maar de regering zag af van iedere deelname, terwijl de daartoe benaderde defensieambtenaren niet wilden getuigen. Voor de organisatie was het een opsteker dat oud secretaris-generaal van de NAVO Joseph Luns wel bereid was te komen.

Op 14 mei werd het definitief duidelijk dat de Belgische comitéleden afzagen van een tribunaal op eigen bodem. Nog steeds werd gehoopt dat zij vijf collegeleden zouden leveren voor het tribunaal in Rotterdam, maar tevergeefs. Een week later liet de nieuwe contactman Robert Dedouai weten dat hij kon garanderen dat één Belgische hoogleraar mee zou doen. Een college van tien leden leek verder weg dan ooit. De notulen van diverse vergaderingen laten een opeenvolging van namen zien, met onder andere de opmerking 'Weliswaar is hij in veler ogen controversieel, maar niet-controversieel overkomend komen blijkbaar

niet.' Er werd ten slotte een college met acht leden geformeerd, zes leden uit Nederland, twee leden uit België.

Publiciteit

Na de zomerperiode van 1984 werd begonnen met de oprichting van de Werkgroep Publiciteit. Er werd een lijst opgesteld met namen van journalisten en een enkele voorlichter en reclameadviseur, die een wervingsbrief kregen vergezeld van een uitnodiging voor een werk-bijeenkomst op 16 oktober. Met een opkomst van tien mensen werd die bijeenkomst een succes. Er vormde zich een kleine werkgroep met onder meer Jan Ormel, Jan Houtman en Hugo van Krieken en er werd een vervolg afgesproken. De werkgroep dacht kritisch mee en het was hun commentaar op een meerdaags tribunaal uitsluitend in België dat het denken over een opsplitsing in gang zette.

Het Tribunaal voor de Vrede trad op 19 december 1984 officieel naar buiten met een persconferentie in perscentrum Nieuwspoort in Den Haag. De persconferentie werd met ANP, kranten, omroepen en zelfs het Sovjet-persbureau TASS goed bezocht. Na het bekendmaken van het Tribunaal bij het grote publiek volgden kort erna interviews met Stelling en Kneepkens over de juridische strijd tegen kernwapens en de rol die het Tribunaal hierin wilde spelen. In februari 1985 stond er een dubbelinterview met Van Asseldonk en Van den Brandhof (Juridische Werkgroep) in *De Waarheid*.

De kleine dagbladadvertenties begonnen nu regelmatig te verschijnen, waarin ook werd gewezen op de vier nieuwsbrieven, verzorgd door de Werkgroep Publiciteit. Die bleef beperkt tot een kleine groep. De afsprakenlijsten van de Werkgroep Publiciteit laten vooral een flinke werklast zien voor Van Asseldonk. Op 3 september presenteerde Kneepkens in Nieuwspoort het College en het programma voor het tribunaal.

Vorbereidingen

Met het vastleggen van de zittingsdata op 19, 20 en 21 september 1985 en de locatie de Laurenskerk in Rotterdam waren er concrete zaken om naar toe te werken. De druk op de werkgroepen nam toe.

De indeling van de zittingsdagen, het opstellen van een procesreglement, het vormen van een college en het zoeken naar getuigen waren zaken voor de Juridische Werkgroep. Eind januari 1985 schreef Stelling een conceptprogramma voor de zittingsdagen, met een indeling voor de Belgische en Nederlandse dagen. Het was, zoals hij schreef, op dat moment een uiterst hachelijke zaak vanwege onzekerheden zoals

Het College van het Tribunaal voor de Vrede in de Pauluskerk, 1985,
van links naar rechts:

A. Beirlaen, hoogleraar vergelijkend staatsrecht (B)

P.J.I.M. de Waart, hoogleraar volkenrecht (NL)

M. Coppieters, voorzitter van het Nationaal Centrum voor Ontwikkelings-
samenwerking (B)

J.Th. Degenkamp, hoogleraar inleiding rechtswetenschap, burgerlijk en
handelsrecht (NL)

J. Soetenhorst-de Savornin Lohman, hoogleraar sociale hulpverlening (NL), voorzitter

J. Tapia Valdés, hoogleraar staatkundige systemen en politieke stelsels (NL)

Th.C. van Boven, hoogleraar internationaal publiekrecht (NL)

L.W. Nauta, hoogleraar in de sociale wijsbegeerte (NL)

het onbekend zijn van het aantal getuigen. Op het werkweekend in Baarle-Nassau werden verschillende modellen besproken voor hoe men het tribunaal kon vormgeven. In 1984 was al gekeken naar de opzet van het Internationaal Watertribunaal (Rotterdam, 1983) en naar Russell-tribunalen. In januari 1985 werd in Londen het Nuclear Warfare Tribunal bezocht door vier leden van het voorbereidingscomité. Er werd niet gekozen voor een bestaand model, maar voor een opzet naar eigen ideeën, met daarin verwerkt de ervaringen van andere tribunalen.

Een punt van discussie vormde de rol van de getuigen. Aan de getuigen en getuige-deskundigen, aangezocht of spontaan aangemeld, werd gevraagd om een verklaring in te zenden naar het secretariaat. Aan die verklaring werd de voorwaarde gesteld dat deze te maken moest hebben met het huidige kernwapenbeleid. Het moest meer zijn dan alleen een uitspraak voor of tegen kernwapens. De verklaringen dienden verschillende doelen. De tijd van het tribunaal was beperkt en toen verklaringen werden ontvangen die elkaar in intentie soms weinig ontliepen, diende daaruit een selectie te worden gemaakt. De verklaringen die niet tijdens het tribunaal zouden worden uitgesproken werden aan het dossier van het College toegevoegd. Alle verklaringen werden in de weken voor de zittingsdagen doorgenomen door de vijf griffieleden, om daarmee een conceptuitspraak voor het College op te stellen. Dit was van belang om zo kort mogelijk na de laatste zitting tot een uitspraak te kunnen komen.

Een idee dat op het werkweekend bij Bep Marcus werd geopperd en ook uitgevoerd kwam niet goed uit de verf. Er werd een vragenlijst opgesteld die werd verzonden naar defensie-instellingen, vredesorganisaties, vakorganisaties voor militairen, weten-

Affiche Tribunaal. Ontwerp: Theo van Leeuwen.

schappelijke bureaus van politieke partijen en de regering. De bedoeling was om die organen uit te dagen tot een standpuntbepaling en die in een publicatie te verwerken. Er werd een pittige lijst met zevenendertig vragen opgesteld, waarop de Nederlandse Officieren Vereniging (NOV) reageerde met: 'Het spijt ons U te moeten berichten dat wij niet bereid zijn Uw zeer complexe enquête te gaan bestuderen en beantwoorden. Voor een dergelijke studie ontbreken ons tijd en middelen.' En Vrouwen voor Vrede: 'Naar onze mening gaat het hier om voornamelijk theoretische vragen die niet relevant zijn voor de huidige en toekomstige tijd.'

Voor het Tribunaal werd eind mei een eerste opzet voor een draaiboek gemaakt en een indeling van de sprekers. De zittingsdagen werden ingedeeld in drie blokken:

- Blok I Bewapening en militaire strategieën
- Blok II Gevolgen bij gebruik van atoomwapens
- Blok III Effecten van het bezit van kernwapens

Aan het einde van de derde zittingsdag zou het College zich terugtrekken voor een laatste onderlinge beraadslaging over de uitspraak. Bij de Werkgroep Organisatie liep de stress in de aanloop naar de zittingsdagen op en ontbrak de tijd om de vergaderingen, op die van het College na, nog te notuleren. Aan de vergaderingen van het voorbereidingscomité werd deelgenomen door Erna Frigge, die het Tribunaal-secretariaat toen leidde, ook als zij niet zelf notuleerde. Het was vanuit het secretariaat dat tijdens een vergadering twee maanden voor de zittingsdagen werd voorgesteld het tribunaal uit te stellen vanwege de organisatorische belasting. Men had het idee dat 'we niet alles geregeld kregen'. Hogenhuis: 'We moesten dingen in de kerk regelen. Organisatorisch hadden we het nog lang niet voor elkaar. Maar dat is normaal. Vooral die secretaresses waren doodzenuwachtig dat het niks werd. Toen werd *ik* heel zenuwachtig, dat als we uitstelden het niets zou worden, dat we het dan konden vergeten. Maar ik was de enige die ertegen was, Ton en Meindert waren er niet bij. Ik heb het zover kunnen krijgen dat we dat niet definitief zouden doen en een besluit uitstelden. Daarna hebben we gewoon de oorspronkelijke datum gehandhaafd. Ton van Asseldonk steunde mij hierin, altijd als ze zoiets deden en zo'n secretaresse later met Erna belde met "Wat Nico nou heeft gedaan." Er waren wel meer aanvaringen en botsingen.'

Het aantal zaken dat geregeld moest worden was groot, van de inrichting van de kerk, koffie en broodjes, kinderopvang, stenotypistes

voor de griffie van het College en parkeergelegenheid, tot het inrichten van een perscentrum en zorgen voor geluidsverbindingen. Er werd een lijst met dertig namen voor de zittingsdagen opgesteld met wie wat zou doen en waar. Het Tribunaal sloot voor de zittingsdagen een aansprakelijkheidsverzekering af voor het bestuur en vijfenzeventig vrijwilligers. Het Belgische aandeel was teruggebracht naar een studiedag, die op 14 september in Brussel werd gehouden. Geen van de Nederlandse collegeleden was hierbij aanwezig. Wel de Belgische leden Coppieters en Beirlaen, die de verslagen van die dag zouden meenemen naar het Tribunaal in Rotterdam om ze daar aan het dossier toe te voegen en daarna zelf in het College zitting te nemen.

Vanaf eind juli vergaderde het College telefonisch, waarbij nog diverse belangrijke besluiten werden genomen. Om niet de suggestie te wekken rechtspraakpretenties te hebben, wilde men zo kort mogelijk na de zittingen de uitspraak doen. Besloten werd het internationaal recht te laten prevaleren, maar ook de staatsrechtelijke mogelijkheden te bekijken en neutrale terminologie te hanteren. Ten slotte besloot het College om zelf de getuigen te ondervragen.

Terwijl de Werkgroep Organisatie op woensdag 18 september bezig was met de laatste voorbereidingen voor het Tribunaal, ontving de Rotterdamse burgemeester Bram Peper de leden van het College, een deel van de medewerkers en de Japanse getuigen die op het Tribunaal zouden spreken op het gemeentehuis. Rotterdam toonde zich opnieuw gul en betaalde de hotelrekening van de leden van het College en nodigde hen uit voor een diner. Dat werd beleefd afgeslagen omdat de leden die avond nog veel te bespreken hadden, ook tijdens het eten. In en om de Laurenskerk was toen geregeld wat geregeld moest zijn.

De kruisraketten

Evenals het IKV, dat zich met de campagne 'Help de kernwapens de wereld uit' in de jaren tachtig had gericht op de strijd tegen de plaatsing van kruisraketten, ontkwam ook het Tribunaal niet aan de actualiteit van die plaatsing. Als er kruisraketten in Woensdrecht zouden worden geplaatst, zouden die onder beheer van de Verenigde Staten vallen. Dit was geen nieuwe situatie voor Nederland, al jaren lagen Amerikaanse kernwapens onder dezelfde condities opgeslagen in Volkel, Darp en 't Harde. Maar er was een belangrijk verschil met de bestaande praktijk. De kruisraketten zouden in oorlogstijd door de Amerikaanse krijgsmacht kunnen worden gebruikt zónder instemming van de Nederlandse overheid. De president van de Verenigde Staten

kon vanaf Nederlands grondgebied met deze kernwapens een oorlog beginnen, zonder betrokkenheid en besluitvorming van de Nederlandse overheid. Hierbij was het de vraag of het vereiste plaatsingsverdrag met de Verenigde Staten in overeenstemming was met de Grondwet en geen aantasting inhield van de nationale soevereiniteit die een tweederde meerderheid van de Tweede en Eerste Kamer zou vergen.

Het kabinet-Lubbers I vroeg in oktober 1983 de Raad van State advies over de grondwettelijke aspecten van de plaatsing. De Raad van State zag plaatsing niet in strijd met enig artikel en goedkeuring zou kunnen plaatsvinden met een gewone meerderheid. De discussie was daarmee echter niet voorbij en de kritiek op de opvatting van de Raad van State nam toe. Rechtsgeleerden zagen wel degelijk een aantasting van de soevereiniteit en betoogden dat, als de Nederlandse overheid een akkoord zou sluiten met de Verenigde Staten over plaatsing, dit volgens de Grondwet met een tweederde meerderheid in de Tweede én Eerste Kamer moest worden goedgekeurd. De twijfel aan de grondwettelijkheid van dit akkoord werd ook een onderwerp voor het Tribunaal.

Het Tribunaal

Doelstelling van het Tribunaal:

- Het objectief toetsen van het kernwapenbeleid, in samenhang met de militaire strategie die op de inzet van deze wapens is gebaseerd, aan het Belgisch en Nederlands nationaal recht en het volkenrecht.
- Het bijdragen aan de meningsvorming over deze zaak bij het publiek, onder volksvertegenwoordigers en bij de betrokken regeringen.

Donderdagmorgen 19 september 1985 stond alles klaar en iedereen die bij het Tribunaal betrokken was, wist wat van haar of hem verwacht werd. Het College zou achter een tafel plaatsnemen, de opgeroepen getuigen achter een spreekgestoelte en notulistes zaten klaar om alles wat gezegd zou worden vast te leggen. In een afgescheiden ruimte zaten de vijf griffieleden. Er waren mensen voor de persdienst en voor de balie, om deelnemers op te vangen en de weg te wijzen. Aan de overkant in Gebouw De Heuvel was een perscentrum ingericht. Daar kon men via een geluidsverbinding het Tribunaal volgen, het complete dossier inzien en van de reproductie gebruikmaken. In de kerk liepen Hogenhuis en Van Asseldonk rond om onverwachte problemen op te lossen. De geluidsinstallatie van de kerk bleek tijdens het testen niet op haar taak

Tribunaal-getuige Joseph Luns in gesprek met burgemeester Bram Peper in de Laurenskerk te Rotterdam, 19 september 1985.

berekend. De technici van Radio Rijnmond, die het Tribunaal haast integraal uitzond, losten dit op.

Om elf uur werd het Tribunaal officieel geopend door burgemeester Bram Peper van Rotterdam: 'Voor elke man, voor elke vrouw, voor elk kind hebben we een voorraad van vier ton TNT, een vrachtwagen vol voor een gezin van vijf personen. Niemand kan meer volhouden dat een dergelijke wapenvoorraad iets te maken heeft met de bescherming van ons leven en onze eigendommen.' De eerste getuige van Blok I *Bewapening en militaire strategieën* was mr. Joseph Luns, oud-secretaris-generaal van de NAVO en verklaard voorstander van kernwapens. Luns begon zijn getuigenis met: 'Het is een goede zaak dat men zich bezint

over deze inderdaad vreselijke wapens,' twee zinnen later gevolgd door de bekentenis dat hij een vraagteken stelde bij de kwestie of atoomwapens juridisch geoorloofd waren. Hij betoogde dat het kernwapen zo'n vreselijk wapen was, dat niemand een oorlog zou willen beginnen die kon uitlopen op volledige verwoesting. Kernwapens dienden ter afschrikking en deze werking moest in stand worden gehouden om de geloofwaardigheid ervan te behouden. Luns plaatste kanttekeningen bij de betekenis van het recht bij het gebruik van kernwapens: 'Sinds de 17e eeuw hebben rechtsgeleerden zich gebogen over de kwestie van oorlog en vrede en het internationale recht dat daarbij speelt. Het succes van de verschillende beschouwingen (...) is niet bijster groot...' Ook verklaarde hij dat het effect van een juridische uitspraak dat het kernwapen nooit gebruikt zou mogen worden niet al te hoog aansloeg. Daarmee had Luns 'waar voor zijn geld' geleverd, zijn bijdrage was goed voor flinke koppen in de kranten en ruime aandacht voor het Tribunaal.

Na Luns spraken Godfried van Benthem van den Bergh, publicist, over 'Het nucleaire tijdperk vereist nieuw recht' en Rob de Wijk, historicus, over 'De rol van het kernwapen in de militaire strategie'. De Wijk wees erop dat het Europees beleid nog wel tot afschrikking beperkt bleef, maar dat de strategie van de Verenigde Staten ook nucleaire oorlogsvoering inhield: 'Het kernwapen wordt in toenemende mate bruikbaar en dat is levensgevaarlijk.' Jan van de Griendt, kapitein der zee b.d., sprak over 'Beheersbaarheid van nucleaire oorlogsvoering', waarna Meindert Stelling inging op de juridische aspecten van kernwapens: 'Bij de inzet van kernwapens bestaat heel duidelijk de bedoeling, ook wanneer ze gericht worden op militaire doelen, mensenlevens te vernietigen.' In deze context moest de inzet van kernwapens worden beoordeeld, namelijk dat de inzet ervan volkerenmoord betekent, leidt tot misdrijven tegen de mensheid en tot oorlogsmisdaden en daarmee in strijd is met het internationaal recht. Na enkele vragen van collegeleden aan Stelling werd Blok I afgesloten en was het tijd voor een half uur pauze.

Daarna volgde Blok II *Gevolgen bij gebruik van atoomwapens*. Lietje van Blaaderen, psychiater, sprak over besluitvorming in crisissituaties, waarna de Technische Hogeschool Twente een computermodel presenteerde van Nederland in een kernoorlog. Hylke Tromp, polemoloog, ging lijnrecht in tegen de opvattingen die door Luns waren verdedigd: 'Dat we nog steeds geen echte kernoorlog hebben gehad, komt niet door de zogenaamde afschrikking, maar omdat we nog geen echte grote crisis hebben gehad.' Tromp noemde de afschrikingsstrategie zoals door Luns bepleit ronduit oorlogsvoorbereiding. Hij besloot met: 'In feite gaat het

Joseph Luns tijdens zijn rede.

niet om de vraag of kernwapens wel of niet mogen, maar of oorlog nog acceptabel is in de internationale politiek. Want ook een conventionele oorlog zal desastreus zijn voor Europa.' Een uitspraak waarvoor hij applaus kreeg van de toehoorders. Daarna kwamen drie ooggetuigen aan het woord: de Japanner Yoshihiro Tsutsui, overlevende van de aanval op Hiroshima, René Schäfer, in 1945 Nederlands krijgsgevangene in Nagasaki, en Loek Elfferich over het bombardement op Rotterdam. Voor het college waren deze getuigenissen minder van belang. 'Het werd beleefd aangehoord door het College,' aldus Hogenhuis. Meindert Stelling: 'Het ging om het overbrengen van de verschrikkingen zoals die zich hadden voorgedaan. Het is een indringende methode om

Betoog door publicist drs. Godfried van Benthem van den Bergh.

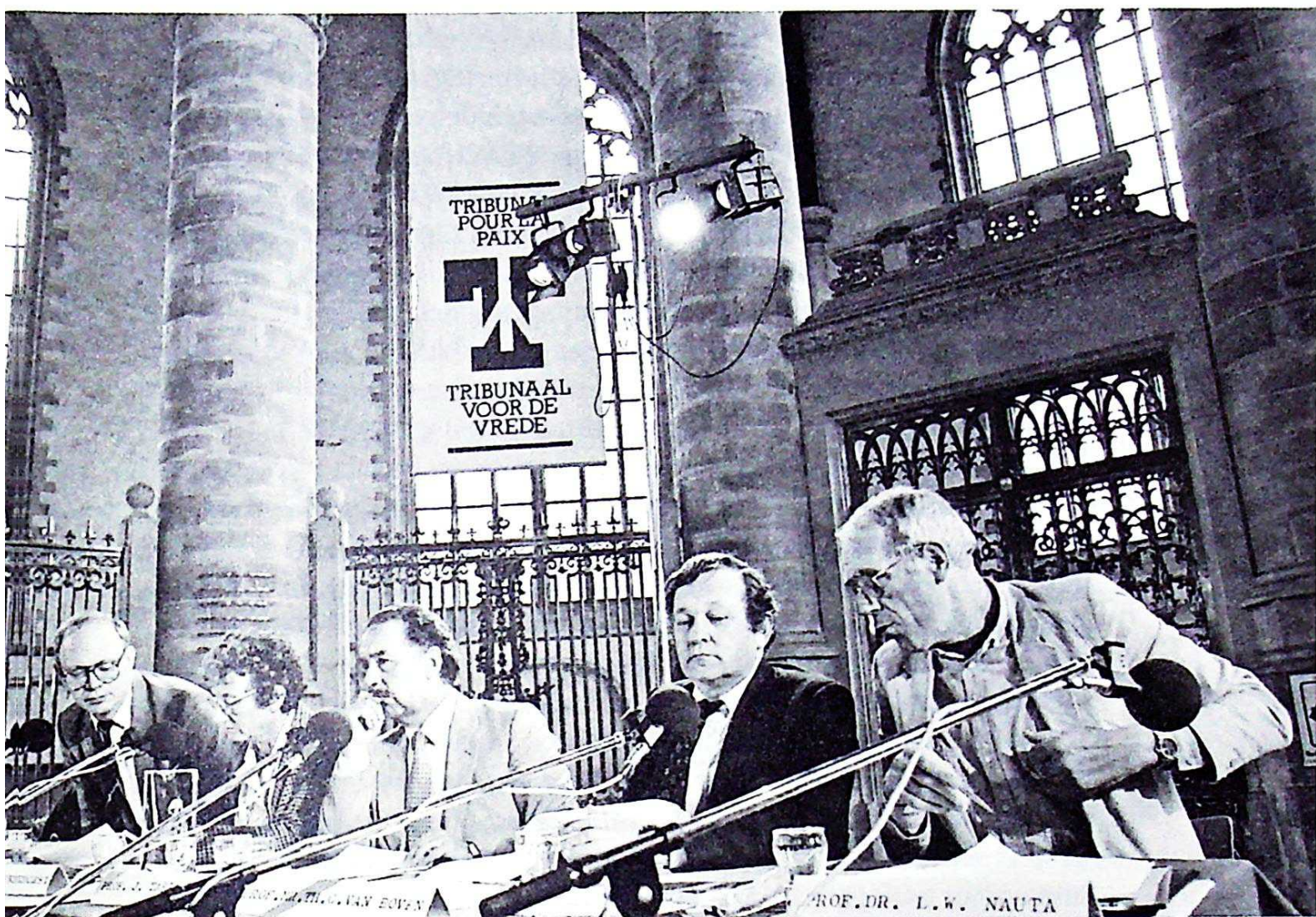
mensen bewust te maken. Met oog op de media is zo'n getuigenis van belang.' Wil Verheggen, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie (NVMP) sprak hierna over de toestand van het hulpverleningsapparaat, Anton Quispel over de nucleaire winter, An Mercx, vroedvrouw, over angst voor en berichten over aangeboren afwijkingen en opnieuw afsluitend sprak Meindert Stelling over de juridische aspecten bij het gebruik van atoomwapens. Om 23.00 uur eindigde Blok II.

Vrijdag en zaterdag waren de dagen voor Blok III *Effecten van het bezit van kernwapens*. Jim Janssen van Raay, voorzitter van het ICTO, ging mee in het standpunt dat de paus had ingenomen: het massale vernietigings-

wapen is immoreel, maar zolang dit de vrede dient is het moreel aanvaardbaar onder twee voorwaarden: het blijven zoeken naar een andere weg en via onderhandelingen tot een oplossing proberen te komen. Namens WISE (World Information Service on Energy) sprak mevrouw Kirschenmann over de relatie tussen kernenergie en kernwapens en Gé Kruijer over bewapening en profijtelijke relaties tot de derde wereld. Kruijer betoogde dat er te weinig aandacht werd besteed aan de oorzaken van de kernbewapening en de wapenwedloop tussen geïndustrialiseerde landen. In zijn visie bewapende de Verenigde Staten zich slechts om de bewegingsvrijheid van de Sovjet-Unie in de derde wereld te beperken en de eigen bewegingsvrijheid daar te vergroten. Piet Terhal sprak over 'kernwapens en ontwikkeling' en Sjef Theunis, algemeen secretaris van Novib, over 'Bewapening, armoede en kansen'. Rob Gallenkamp stelde 'Kruisraketten verdedigen belangen in de derde wereld' en de 'Woensdrechtgroep' sprak over economie en recht. Jan van Putten, IKV-voorzitter, stelde dat de besluitvorming in ons land over de kruisraketten een aantasting betekende van onze parlementaire democratie. Manuel Kneepkens betoogde dat op basis van het Verdrag van Tlatelolco (1967), waarin werd overeengekomen geen kernwapens te plaatsen in landen in Zuid-Amerika en het Caribisch gebied en door Nederland was ondertekend namens Suriname en de Antillen, Nederland geen kernwapens op eigen bodem zou kunnen accepteren. Er volgde luid applaus.

Na een pauze deelden Ingrid Schippers van Vrouwen voor Vrede, Aart Stevens van Gezondheidszorg tegen Kernbewapening en Emiel Wennen, NVMP-vertegenwoordiger, hun ervaringen met overheidsvoorlichting. Piet de Visser, PvdA-lid in de Tweede Kamer, was de laatste spreker voor de vrijdagssessie van Blok III. Hij zei ernstig teleurgesteld te zijn in het functioneren van de parlementaire democratie met betrekking tot het plaatsingsbesluit. Tweeëneenhalf jaar geleden stelde hij als eerste de grondwettelijke aspecten van de plaatsing van kruisraketten aan de orde. 'Het antwoord dat ik daarop van mijn collega-parlementariërs kreeg luidde in zijn algemeenheid: "Zo werkt het niet, jongen. Het is een politieke beslissing. Het is neuzen tellen. En als 51 procent voor plaatsing is, dan is het constitutioneel."'

De zaterdagssessie van Blok III begon met W. Lawant, psychiater, over de effecten van de kernbewapening voor de geestelijke volksgezondheid, waarna Nini Alkemade namens de landelijke studiegroep Vrouwen voor Vrede sprak over vrijwaring tegen angst als humanitair recht, Babs Brüsewitz over kernbewapening en de Verklaring van de rechten van de mens en Riet Franken over haar weigering defensiebelasting te betalen.

Leden van het College, v.l.n.r. de hoogleraren Degenkamp, Soetenhorst-de Savornin Lohman (voorzitter), Tapia Valdés, Van Boven en Nauta, 1985.

Na de lunchpauze spraken Dick Makkus en Peter Smeeman, vertegenwoordigers van de Vereniging van Dienstplichtige Militairen (VVDM), over gewetensbezwaren van dienstplichtigen met betrekking tot kernwapentaken. Vervolgens belichtten de ethici Koos van de Bruggen, Caspar Goovaart en Paul van Tongeren de ethische vraagstukken betreffende kernwapens. Piet Akkermans, voorzitter van het Tribunaal voor de Vrede, ging in op de grondwettelijke aspecten van de voorgenomen plaatsing van kruisraketten in Nederland. Hij stelde dat het voorgenomen verdrag met de Verenigde Staten daarover een soevereiniteitsoverdracht inhield, zodat daarvoor een twee derde meerderheid van de Tweede en Eerste Kamer was vereist. Hiermee sloot Blok III af. Het College trok zich hierna terug om zich te beraden over zijn uitspraak.

De uitspraak

Nadat het College zich had teruggetrokken startte in de kerk een forum-discussie over ethische vragen en concreet handelen. De bedoeling was het publiek de gelegenheid te geven mee te discussiëren, maar de betogen van de forumleden vergden te veel tijd. De bekendmaking van de uitspraak van het College was vervroegd, om het NOS-Journaal en de actualiteitenrubriek Achter het Nieuws te halen. In dit kader loonde zich het constant bijwerken van de conceptuitspraak door de griffie.

In zijn overwegingen ging het College allereerst in op de doelstelling van zijn uitspraak. Gesteld werd dat het in de eerste plaats ging om de toetsing van het kernwapenbeleid van staten, met name van de NAVO en het Nederlandse aandeel daarin, aan het internationale recht en het Nederlandse recht. In de tweede plaats is, op basis van fundamentele beginselen en normen van internationaal recht, getracht aan te geven welke rechtsvorming wenselijk is. Deze doelstelling werd vervolgens nader toegelicht, onder meer door verwijzing naar het Handvest van de Verenigde Naties, de strekking van de Nederlandse Grondwet en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Daarna besprak het College de functies en opbouw van de nationale en bondgenootschappelijke wapenmacht, en de kwestie van wapenbeheersing en ontwapening. Ook werd ingegaan op de inzet van kernwapens, in welk verband het College zich baseerde op de beginselen van het humanitair oorlogsrecht, en bovendien uitspraken van de Verenigde Naties onderschreef dat het gebruik van kernwapens moest worden gebrandmerkt als een misdrijf tegen de mensheid. Tot slot ging het College in zijn overwegingen in op de grondwettelijke aspecten van de plaatsing van de nucleaire kruisvluchtwapens in Nederland.

Het College kwam tot het volgende oordeel:

1. Het beleid van staten ten aanzien van het hanteren van kernwapens als politiek instrument in tijd van vrede en de inzet van deze wapens in gewapend conflict dient zijn grondslag te vinden in en kan worden getoetst aan beginselen en regels van de nationale en internationale rechtsorde. Dit geldt zowel voor het beleid van staten afzonderlijk als in het kader van internationale organisaties.
2. Staten dienen in hun wapenopbouw uiterste terughoudendheid te betrachten. De nadruk dient daarbij te liggen op het terugdringen van de rol van kernwapens. In dat perspectief is de noodzaak tot de plaatsing van middellange-afstands-wapens in Europa niet aangetoond.
3. Staten zijn verplicht te onderhandelen over beperkingen in hun

wapenopbouw. Bondgenootschappelijke samenwerking mag hieraan geen afbreuk doen. In dit verband dienen regels te worden ontwikkeld op grond van het beginsel dat het recht van staten om nationale wapenmacht te bezitten niet onbeperkt is.

4. De bewapeningswedloop en de daaraan verbonden kosten belemmeren de verwezenlijking van essentiële economische en sociale levensbehoeften van grote sectoren van de menselijke samenleving. Gelet op de noden en behoeften van de ontwikkelingslanden blokkeren het militarisme en de huidige wapenwedloop het vestigen van een rechtvaardige nationale en internationale orde. In dit verband bepleit het College de erkenning en aanvaarding van het recht op ontwikkeling.
5. De inzet van kernwapens is onrechtmatig indien deze rechtstreeks is gericht tegen de burgerbevolking, niet onderscheidend is of disproportionele schade zou toebrengen aan deze of andere door het oorlogsrecht beschermde groepen. Gelet op het massale vernietigende karakter van kernwapens moet worden aangenomen dat bij inzet ervan deze normen zullen worden geschonden.
6. De plaatsing van kernwapens in Nederland wijkt af van de Grondwet indien Nederland niet de macht bezit de inzet van deze wapens te blokkeren. Een verdrag dat een dergelijke plaatsing zou regelen heeft goedkeuring van een meerderheid van twee derde der uitgebrachte stemmen in de Tweede en Eerste Kamer.

Na de uitspraak richtte de voorzitter van het Tribunaal voor de Vrede, Akkermans, een dankwoord aan het College en was de zitting van het College beëindigd. Volgens *Het Vrije Volk* was daarmee 'een driedaagse juridische uitputtingsslag' ten einde.

's Maandags richtten krantenkoppen en verslaggeving zich voornamelijk op het oordeel van het Tribunaal over de ongrondwettigheid van plaatsing van kruisraketten indien daarmee niet door een tweederde meerderheid van de Tweede en Eerste Kamer zou zijn ingestemd. Het *Limburgs Dagblad*: 'Tribunaal: plaatsing behoeft tweederde meerderheid'. *NRC Handelsblad* had een soortgelijke kop, maar behandelde in zijn artikel wel de overwegingen voor de uitspraak. De krant wist eveneens te melden dat het organiserend comité achteraf bitter teleurgesteld was, omdat het College nucleaire afschrikking als systeem tot oorlogsvoorkoming acceptabel vond. Meindert Stelling herinnert zich niets van teleurstelling: 'We hadden een keurige uitspraak, wat wil je nog meer? We waren er ook tevreden over dat het meteen werd gepubliceerd in het *Nederlands Juristenblad* en dat leden van het College werden uit-

genodigd om in de Tweede Kamer een toelichting te komen geven. In politieke zin hadden we gescoord. Het was buitengewoon succesvol wat mij betreft. Ik wist drommels goed dat je op basis van het internationaal publiekrecht niet keihard kon zeggen dat onder alle omstandigheden het gebruik van kernwapens misdadig zou zijn. Met name kan worden betwijfeld of een aanval op een marineschip op volle zee of een militaire buitenpost in de Sahara altijd een schending zou inhouden van het humanitair oorlogsrecht. Maar op het moment dat je spreekt over niet onderscheidend geweld, dan is het duidelijk als in de uitspraak wordt gezegd dat die beginselen dan geschonden worden. Doortrekkend: dat betekende dat iedere inzet in West-Europa onmogelijk zou zijn.'

Naderhand

Op 26 september werd in Gebouw De Heuvel de laatste vergadering van het voorbereidingscomité gehouden waarvan notulen werden gemaakt, met als agendapunt 3: Jan Prins. Prins stopte met zijn activiteiten. In *Het Vrije Volk* toonde hij zich voldaan, maar: 'Eigenlijk had ik een permanent, internationaal tribunaal voor ogen. Wat is overgebleven is een tribunaal dat gedurende drie dagen het Nederlands overheidsbeleid zal toetsen aan de verdragen die Nederland zelf heeft geratificeerd. Ik vind dat je niet over vrede kunt praten zonder daarbij ook de grondstoffenpolitiek en de honger in de derde wereld te betrekken. Want daar vallen nu al de slachtoffers van onze bewapeningswedloop. Dat zal op het tribunaal niet uit de verf komen. Niet uit onwil, maar omdat ook ik gewoon onderschat bleek te hebben hoeveel werk en voorbereiding aan zo'n tribunaal vastzitten. We hebben ons dus moeten beperken.' Vier dagen later stopte de initiator van het tribunaal. Hij had een ethische invalshoek gewild, maar het tribunaal was 'een feestje voor juristen' geworden.

Het tribunaalsecretariaat werd opgeheven, materiaal van enig belang werd in dozen gestopt en vervolgens door Van Asseldonk en Hogenhuis naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) gebracht, als archief van het Tribunaal voor de Vrede. Hoewel een aantal mensen het idee had dat het Tribunaal in de Laurenskerk de eerste van een serie was, leek dit ondoenlijk. Nico Hogenhuis: 'Het was zo'n krachtsinspanning, om dat te repeteren...' Meindert Stelling: 'Er was geen concrete mogelijkheid om weer iets te ondernemen.' Het Tribunaal gaf de uitgave *Uitspraak van het Tribunaal voor de Vrede Rotterdam 21 september 1985* uit, met een voorwoord van de voorzitter van het Tribunaal Piet Akkermans en de uitspraak van het College. Een jaar later zou het boek *Kernwapens, met welk recht?* worden gepubliceerd.